

ANTIFAŠISTIČKA BORBA U BANATU

1941 - 1944.

Andrija Popović

Antifašistička borba u Banatu

1941 - 1944

ZRENJANIN 2019.

Izdavač:

Zrenjaninski socijalni forum
www.zsf.rs

Autor:

Andrija Popović

Lektor:

Miroslav Samardžić

Uredništvo:

Jovana Stanić

Prelom:

Robert Fai

Dizajn korice:

Igor Nadalin

Štampa:

“3D+” - Beograd

Tiraž:

500

Ova publikacija je objavljena uz podršku

Rosa Luxemburg Stiftung – Southcast Europe,

www.rosalux.rs

Knjiga je besplatan primerak i ne sme se prodavati.

SADRŽAJ

5. SADRŽAJ

7. ANTIFAŠISTIČKA BORBA U BANATU 1941 - 1944

- 9. ANTIFAŠISTIČKA BORBA U BANATU 1941 - 1944
- 33. JEDNO SEĆANJE
- 37. O REVIZIONIZMU
- 49. PETROVGRADSKA IDEOLOGIJA

61. ANTIFAŠISTIČKI BORCI IZ BANATA

- 62. VLADIMIR KOLAROV KOČA
- 64. RUŽA ŠULMAN
- 66. SOFIJA - SONJA MARINKOVIĆ
- 68. SLAVKO MUNĆAN SAVA
- 70. SERVO MIHALJ
- 72. ŽARKO ZRENJANIN
- 74. BORA MIKIN
- 76. SVETOZAR MARKOVIĆ TOZA
- 78. ŽARKO TURINSKI ARSA
- 80. OBREN JANJUŠEVIĆ ARTEM
- 82. NEDELJKO BARNIĆ ŽARKI

84. REGISTAR IMENA

86. GEOGRAFSKI POJMOVI

ANTIFAŠISTIČKA

borba u Banatu
1941 - 1944

ANTIFAŠISTIČKA BORBA U BANATU 1941 - 1944

9

Dруги svetski rat bio je najstrašniji i najkrvaviji period dvadesetog veka. Ovaj veliki sukob nepovratno je izmenio istorijske tokove Evrope i sveta, a njegovi odjeci prisutni su i danas. Razvoj i agresiju fašizma bilo je teško zaustaviti, ipak, najvećem zlu do sada viđenom u istoriji sveta, na put su stali antifašistički borci sa svih strana sveta. Od Amerike do Australije, Hitleru i njegovim saveznicima suprotstavili su se branioci pod različitim simbolima. Premda su dolazili iz različitih kultura, političkih sistema i državnih uređenja, spajala ih je ista antifašistička misao i isti zadatak – spasiti čovečanstvo od navale nacista i njihovih saradnika. Zato je veoma važno još jednom razmotriti istoriju antifašističkog pokreta koji je kod nas oličen u Narodnooslobodilačkom partizanskom pokretu a koji je 1941. buknuo na tlu cele ratom zahvaćene Jugoslavije. Vojvodina je pogotovo interesantna za izučavanje zbog geografske prirode terena ove regije. Sa izuzetkom Fruške gore, koja je u to doba bila pogodna za gerilski rat, čitav vojvodanski prostor bio je neprilagođen partizanskom ratovanju, koje se zasnivalo na izbegavanju frontalnog sukoba sa daleko nadmoćnjim neprijateljem i fokusiralo na sabotaže, ometanja i brze akcije protiv okupatora. Imajući u vidu prirodno – geografske uslove, sasvim je jasno da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ), iako je imala podjednako težak zadatak u svim delovima zemlje, ipak lakše mogla da opstane u brdovitim i planinskim delovima Bosne, Crne Gore i Hrvatske, dok je njeno delovanje u Vojvodini bilo gotovo nemoguće. Priča o antifašističkoj borbi u Banatu je herojska, ali i pomalo tužna priča o mladosti,

krvi, žitu i vетру koji je doneo veliku ideju otpora, ali, isto tako, sa sobom odneo mnoge živote istrajnih boraca protiv fašizma.

Narodnooslobodilačka borba počela je 1941. sa prodorom nemačke i drugih neprijateljskih vojski na tlo Jugoslavije. Značajno je, međutim, pomenuti i oformljavanje gerilske svesti među budućim predvodnicima antifašističke borbe, članovima Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Naime, članovi partije i zastupnici levičarskih ideja nemilosrdno su proganjeni u Kraljevini Jugoslaviji. Partija je zabranjena 1920. godine, a mnogi komunisti su utamničeni širom zemlje. Iskustvo sa radom u ilegalu i delovanje u podzemlju pokazaće se izuzetno korisnim u godinama rata. Aprilski rat bio je kratak i razoran, a brzina napredovanja nemačkih trupa iznenadila je i samo ratno rukovodstvo Trećeg rajha. Kraljevina Jugoslavija se raspala za tren oka, a otpor je pružan tek sporadično, uz slabu organizaciju i u atmosferi beznađa i uzaludnosti dalje borbe. Premda je bilo primera velikog heroizma, predratna država u kojoj su živeli Srbi, Hrvati, Slovenci i drugi narodi se raspala, a na njenoj teritoriji formirale su se nove države, koje je poput marioneta kontrolisala nacistička Nemačka. Vojvodina je podeljena između Hrvatske i Mađarske, dok je Banat, kao tačka sporenja između Mađarske i Rumunije, ostao pod direktnom nemačkom upravom. Sa dolaskom leta i Hitlerovim napadom na Sovjetski Savez (SSSR), ukazala se pogodna prilika za otpočinjanje borbe protiv okupatora. Jugoslovenski komunisti, kao što smo već pomenuli, bili su dobro organizovani, uprkos činjenici da su bili proganjeni i eliminisani iz zvaničnog društvenog i političkog života. Prikupljanje ljudstva i sredstava za borbu bilo je ključno na samom početku. Jugoslovenski komunisti bili su iskusni u organizovanju logistike i radu u oskudnim, ratnim uslovima. Naime, mnogi od njih bili su već prekaljeni u borbi koju su okusili u Španskom građanskom ratu. Kao članovi internacionalnih brigada, borili su se protiv fašista Franciska Fran-ka, a svoja iskustva doneli su u Jugoslaviju i počeli da ih na najbolji mogući način primenjuju u borbi na novom terenu. Očigledno je da je među pionirima i ideološkim nosiocima Narodnooslobodilačke borbe bilo mnogo iskusnih ideologa, logističara, ratnika i ilegalaca, no ipak, najjači adut partizanskog pokreta bila je omladina, koja je krenula u beskompromisnu odbranu zemlje i borbu za slobodu. Ponekad slabo hranjeni i opremljeni, mladići i devojke Jugoslavije složno su krenuli u borbu. Mnogi od njih dali su svoje živote i svojom žrtvom oblikovali naše društvo danas.

Pogledajmo šta se to dešavalo u Banatu u periodu od 1941. do 1945. godine.

Okupaciona vlast oslonila se na domaće Nemce (folksdojčere), koji su osnovali Zemaljsko rukovodstvo, čije je sedište bilo u Petrovgradu (danas Zrenjanin). Prvog dana okupacije Nemci Petrovgrada izdali su sledeći proglašenje na nemačkom, srpskom i mađarskom:

„...U ime nemačkog naroda preuzimaju Nemci, pod zaštitom Adolfa Hitlera i pod zaštitom nemačke oružane sile, celokupnu upravu grada Velikog Bećkereka. Pozivamo građanstvo da se novim prilikama prilagodi i da se pokorava vlastima koje su od nas naimenovane (...) Pozivamo celokupno građanstvo da do dvanaest časova preda nemačkoj policiji oružje i municiju. Ko posle 12 časova još bude posedovao oružje ili ubojna sredstva, biće smesta streljan...“ Slični proglašeni izdati su u svim većim mestima u Banatu, a Nemci su preko noći zauzeli sve lokalne funkcije od značaja. Folksdojčersko kulturno udruženje Kulturbund već godinama se radikalizovalo, a u okupacionom režimu poslužiće kao logistička i vojna podrška nemačkoj vojsci. Dr Janko Sep bio je na čelu ove organizacije u vreme otpočinjanja apriličnog rata. Njegovi ljudi učestvovali su u mnogobrojnim zločinima, streljanjima i zlostavljanjima. Krajam 1941. i tokom 1942. Sep je regrutovao ljude za SS diviziju Princ Eugen, čiji je naponosletku i sam postao oficir. Tokom prvih nekoliko nedelja na tlu Banata boravio je motorizovani puk „Gros Dojčland (Velika Nemačka)“, po čijem odlasku je ova oblast prepustena na upravu Feldkomandaturi 610, odnosno vojnoj oblasti čije je sedište bilo u Smederevu. Novoformirana lokalna vojna uprava nazvana je Krajskomandatura I/823, a sedište joj je bilo u Petrovgradu. Nemački dobrovoljci – manšaft bili su naoružani i prisutni u svim većim mestima, a bilo ih je oko 4000. Pored njih, prisustvo i odluke okupacione vlasti revnoso je sprovodila i policija. Šef policije bio je predratni advokat Franc Rajt, a ubrzo mu se pridružio i Juraj Špiler, iskusni istražitelj i progonitelj, koji se pre početka Drugog svetskog rata razračunavao sa ustašama i razbijao podzemne komunističke celije. Predratni zadaci ostavili su ga hromog, ali je sa velikom rešenošću i motivacijom došao u Veliki Bećerek kako bi se fokusirao na borbu protiv KPJ. Špiler je došao spremam, za razliku od Rajta, bio je svestan opasnosti koju komunistički pokret predstavlja, pa je prikupio i reorganizovao spiskove potencijalnih članova partije i zastupnika i simpatizera levičarskih ideja.

Juraj Špiler, komandant javne bezbednosti Banat i pukovnik Državne straže za vreme okupacije

Juraj Špiler, ratni zločinac, osuden na smrt 1948. godine

Dr Janko Sep, predstavnički predsednik folksdojčerskog udruženja "Kulturbund", u uniformi SS - kapetana 1942. godine

Premda su zločini okupatora krenuli odmah po početku okupacije, čak i tokom trajanja aprilskog rata (više od sto ljudi bilo je streljano u Alibunarju 11. aprila 1941. 19. istog meseca streljano je sedamnaest stanovnika Petrovgrada, u Banatskom Novom Selu streljano je 15 ljudi iz Banatskog Novog Sela i mnogi drugi), prvi veliki organizovani progona komunista započet je na dan početka operacije Barbarosa (napad na SSSR), 22. juna 1941. Krenulo se na saslušavanja, a odmah zatim i na streljanja. Komunisti i druga lica koja su režimu bila od ranije poznata, ali i pojedinci koji su se činili sumnjivima, pa i oni koji su se samo našli na pogrešnom mestu u pogrešno vreme, prikupljeni su sa svih strana, a najveći broj ljudi doveden je iz Melenaca i Kumana. Špiler nije bio zadovoljan prikupljenim informacijama, a za to je krivio niže ešalone policije, za koje je pisao da su neoprezni i nedovoljno sistematični. Zapovednik okupacionih snaga bezbednosti bio je u pravu, jer se, i pored intenzivnog progona, organizacija KPJ već uveliko spremala za borbu. Ono na šta nacistička vlast nije računala bio je prijem novih, mladih članova, koji su organima reda bili nepoznati. Pored toga, bilo je dosta onih koji su želeli da izbegnu angažman u nekoj od okupacionih vojski koje su retrutovale lokalno stanovništvo, a bilo je, naravno, i onih koji su bili voljni da se bore protiv okupatora a da pritom nisu bili članovi KPJ. Među njima je i nekolicina boraca kraljevske vojske koji su podržavali otpor u širem smislu. O želji da se pokretu privede što veći broj nekadašnjih kraljevskih oficira i vojnika svedoči i sledeći letak koji je štampana i distribuirala KPJ: "Vojnici, podoficiri i oficiri, da li vi možete, da li vi smete postati plaćenicima krvoljčnog fašističkog neprijatelja, da li vi smete postati izdajnici svoga naroda?"

Ne, ne smete! Vi morate da se dignete u borbu, da se borite sa svojim narodom, koji danas već širom Jugoslavije vodi oslobodilačku borbu!“. Omladinke su se takođe masovno odlučivale za učešće u organizaciji KPJ, pa tako nailazimo na podatak da je u letu 1941. u organizaciji u Kumanu bila 61 ženska osoba. Da bi se razumela lakoća sa kojom je došlo do osnaživanja pokreta u Banatu, treba znati da su pohapšeni i saslušani komunisti bili sačinjeni od čvrstog materijala i bili su sposobni da izdrže višednevna mučenja ako je bilo potrebno. Pored toga, mnogi od uhapšenih u akciji od 22. juna 1941. nisu bili svesni šire pobunjeničke organizacije. Zbog takvog spleta okolnosti, aktivisti i propagatori Narodnooslobodilačke borbe i Narodnooslobodilačkog pokreta u početku su se kretali po Banatu sa relativnom lakoćom. Zahvaljujući agitaciji i intenzivnom radu, organizacija je brzo ojačala i postala masovna. O želji da se u pokret uvrsti što više aktivista iz različitih društvenih slojeva svedoči i poruka Radovana Trnića, sekretara Narodnooslobodilačkog komiteta Kikinda: „Cilj ovog komiteta je mobilizacija naroda u Narodnooslobodilačku borbu, a u njegov sastav treba da uđu seljak, sudija, bradonja (pop), vojnik, oficir i radnik“. Narodnooslobodilački pokret bio je, dakle, zaista sveobuhvatan. Kao što možemo videti, njegov jedini cilj bio je da se u momentu teškog poraza i raspada države pokaže narodu da borba nije gotova, već, naprotiv, da tek počinje. Komunistička partija Jugoslavije na sebe preuzima ulogu predvodnice narodnih masa koje će udružene pobediti nadmoćnijeg neprijatelja. Ona to čini na način koji je blizak narodu, preko univerzalne ideje slobode, bratstva i jedinstva koje smatra nužnim za uspeh u borbi. Povlači se jasna granica između ovog levičarskog, internacionalističkog pokreta i svih drugih koji postoje na tlu Jugoslavije u ovom istorijskom trenutku. Jasno je stavljeno do znanja da će borba biti beskompromisna i usmerena ne samo protiv stranog faktora već i protiv domaćih izdajnika i saradnika sa okupacionim režimom.

Stvoreno je novo sedište Pokrajinskog komiteta u Petrovgradu, osnivale su se nove baze u šumovitim predelima oko reke Tise, organizovani su novi i obnovljeni stari kurirski kanali koji su spajali sva veća mesta u Banatu sa Novim Sadom, Fruškom gorom, a preko nje i sa Centralnim komitetom. Za stvaranje ove mreže zaslužni su pre svih Žarko Zrenjanin, koji je radio na relaciji Kikinda – Petrovgrad – Vršac – Pančevo – Beograd i svojom živom delatnošću koordinisao aktivnosti većih i manjih celija KPJ,

Svetozar Marković, koji je bio najviše prisutan na području Melenaca, Kumanu, Aleksandrova i Petrovgrada. Žarko Turinski bio je uglavnom odgovoran za baze i kurirske kanale. Tokom maja i juna izuzetno aktivni bili su i Mihalj Servo, Sonja Marinković, Ivan Vijoglavin, Vladimir Kolarov Koča, Ruža Šulman, Đorđe Zličić, Proka Sredojev, Dejan Brankov, Slavko Munčan, Stevica Jovanović, Nikica Živanović i mnogi drugi. Oni su cirkulisali po mestima Banata, razmenjivali informacije i pripremali se za odlučnu borbu protiv fašista. Do jula već su organizovane borbene grupe, a borci su dobili raspored u čete i diverzantske jedinice. Motivacije nije nedostajalo, ali ratnog materijala i ubojnih sredstava svakako jeste. Prema jednom pouzdanom popisu, do početka ustanka na celom području Banata sakupljeno je: četiri puškomitrailjeza, oko dve stotine vojničkih i lovačkih pušaka i pištolja, mala količina bombi, ali je kao najveći problem istaknut nedostatak municije. Kada je u pitanju sanitetski materijal, oskudevalo se u zavojima i lekovima, ali je obuka sprovedena, iako ilegalno, relativno uredno, uz učešće više lokalnih lekara i drugih medicinskih radnika. Žarko Zrenjanin Uča, Toza Marković, Žarko Turinski Arsa i drugi komunisti sastali su se na Arsinom salašu 23. juna 1941. Odlučeno je da se podigne ustanak i da se na okupatora krene punom silinom.

Spomen obeležje Raonik, mesto na kome je, na salašu Žarka Turinskog Arse, podignut ustanak u Banatu, 23. juna 1941

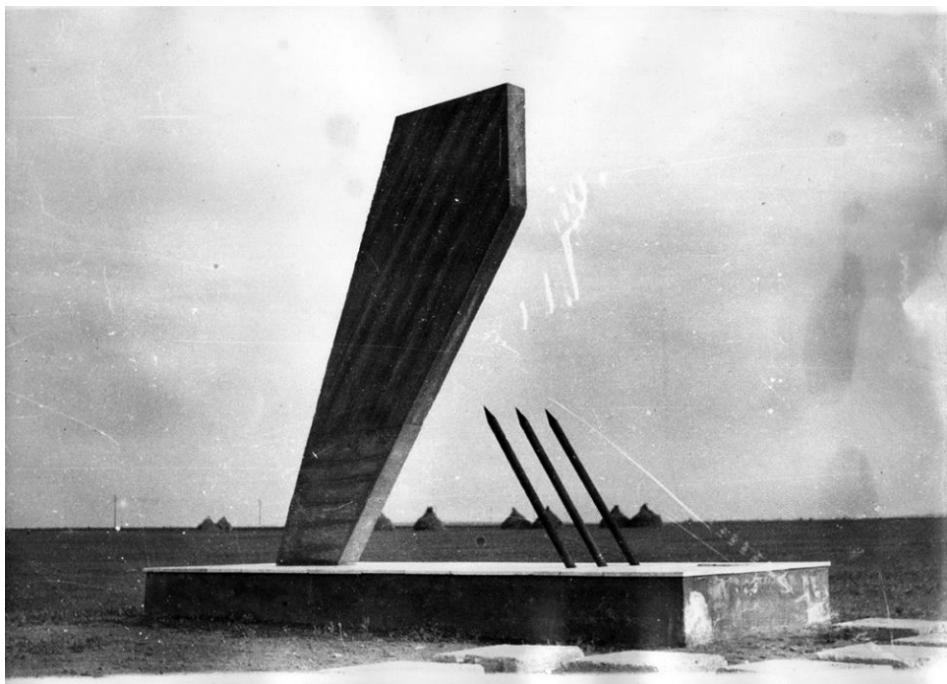
Pomenuli smo ranije da je jedna od velikih prednosti Narodnooslobodilačkog pokreta u Banatu bio podmlađeni sastav, prepun sposobnih mladića i devojaka koji su svojom dinamičnošću pokrenuli čitav region. Prilikom podizanja ustanka, mlado članstvo komunističke organizacije, kao što to obično biva, nije bilo sklono čekanju. Naime, napad na SSSR je među borcima Narodnooslobodilačkog pokreta dočekan sa radošću. Oni su prepostavili da će se Sovjetski Savez sa lakoćom odbraniti, da će borci Crvene armije ubrzo okrenuti plimu bitke i u kratkom roku baciti Nemačku na kolena. Shodno svome uverenju, oni su odlučili da ubrzaju pripreme, krenu u borbu i svojim vojnim zalaganjem olakšaju napor svojim drugovima i drugaricama na istočnom frontu. Pored toga, verovali su oni, ruska vojska bi mogla biti u susednoj Rumuniji do proleća ili najkasnije do jeseni 1942 pa joj valja obezbediti doček i logističku podršku. Osnovani su Petrovgradski i Aleksandrovačko – Karađorđevački partizanski odredi. Komandant Petrovgradskog odreda bio je Miloš Jovanović, železnički radnik iz Stajićeva. U prvom momentu u odredu je bilo sedamnaest boraca, ali se do jula 1941. njihov broj povećao. Komandant Aleksandrovačko – Karađorđevačkog odreda bio je Milivoj Toškov. Komandant Melenačkog odreda bio je Bora Mikin, stari komunista, politički zatvorenik i veliki borac. Akcije je trebalo usmeriti na ometanje logističkih pravaca, stvaranje haosa na putevima i paljenje žita. Prva dejstva pokrenuta su sa ciljem prikupljanja dodatnog oružja, pa su u početku dve nemačke patrole presretnute i razoružane, a njihovi pripadnici su pušteni na slobodu. Pokazalo se, međutim, da su Nemci ove akcije shvatili veoma ozbiljno, kao i da nemaju nameru da bilo kom partizanskom borcu pruže sličnu priliku, opomenu ga i puste na slobodu. Napad na žito i sredstva za proizvodnju pokrenut je 21. jula 1941. Planula je zaliha žita u Mužlji, a spretno izvedenom akcijom diverzanata uništena je vršalica u Petrovgradu. Ovakve aktivnosti imale su dobar odjek u narodu, još uvek nije bilo žrtava sa strane okupatora, već je šteta bila samo materijalna, što je za lokalno stanovništvo bilo dobro, jer nije bilo odmazde. Policija, međutim, nije gubila vreme, neko od doušnika obavestio ju je o lokaciji na kojoj se nalazio Vladimir Kolarov Koča. Tog 23. jula, na salašu Andrije i Zorana Nićetina, u kućici u Vinogradu, uhapšeni su Koča Kolarov i njegova verenica Ruža Šulman.

Hapšenje Tiberija Aldana, Koče Kolarova, Ruže Šulman, Šandora Franka i Stojana Arsenova na Bošnjakovom salašu 26. jula 1941.

Istovremeno, otkrivena je i komitetska štamparija u Kikindi, a u njoj su uhvaćeni Tiberije Aldan i Stojan Arsenov. Dva dana kasnije partizanski odredi krenuli su u borbu, žito je, zahvaljujući skojevskim diverzantskim akcijama, planulo u Aradcu, Melencima i Kumanu. Odred se uputio ka salašu Dušana Bošnjaka, gde je odmah počelo da gori sakupljeno žito. Neiskustvo je, nažalost, odigralo svoju ulogu, pa se odred, iako je izvršio akciju, nije odmakao dovoljno od mesta paljenja, već je dopušten predah u drugom delu istog atara. Bataljon Nemaca, sastavljen od vojnika 704. i 714. divizije, koja je prethodno prebačena iz Srbije, krenuo je u poteru, a njima se pridružila i policija. Pošto su stigli na salaš, na teren koji je još uvek bio zahvaćen plamenom, dovedeni su zatvorenicima koji su uhvaćeni 23. jula u Kikindi i Petrovgradu. Odlučeno je da budu streljani u znak odmazde za paljenje žita. Tako su mladi komunisti Vladimir Kolarov Koča, Ruža Šulman, njen brat od tetke Samuel (Šandor) Frank, Stojan Arsenov i stari španski borac Tiberije Aldan postali prve žrtve u dugom nizu žrtava kojima je život oduzet u znak odmazde.

Premda su u zatvoru preživeli tešku torturu, držali su se hrabro, a Koča je pre streljanja uzviknuo „Smrt fašizmu, sloboda narodu!“. Razvijen stroj nemačkih vojnika krenuo je u gonjenje, a tokom noći počela je da pada kiša. To je bila još jedna u nizu nesrećnih okolnosti za partizane, jer su Nemci bili u mogućnosti da se nečujno kreću kroz atar. Naišli su na partizanske borce praktično nagazivši na njih. Počela je pucnjava, Nemci su počeli da formiraju obruč oko partizana, ali su ovi ipak uspeli da se iz njega probiju. Bilo je ubijeno sedam nemačkih vojnika (komanda u Petrovgradu je priznala trojicu), a nastrandalo je nekoliko pripadnika partizanske čete. Posle toga, borci su izvršili proboj ka Melencima, a pojedinci su se uputili i ka Bašaidu. Tako je počela krvava borba protiv okupatora, koja će trajati sve do oslobođenja, propraćena užasavajućim lajt – motivima kakvi su žito u plamenu, uništена mašinerija, prkosna smrt i kiša koja iza sebe ostavlja dim, krš i sećanje koje ne može izbledeti.

Spomenik na Bošnjakovom salašu

Shvativši sveprisutnost i širinu ustanka, okupaciona vlast je reagovala brutalno. Pokrenut je masovni proces protiv komunista, a glavom su platili svi koji su se na bilo koji način mogli povezati sa ustanicima, a koji su trenutno bili dostupni vlasti. Poslednjeg dana jula 1941. održano je jedno od takvih suđenja, a pred streljački vod izvedeno je ukupno 89 ljudi. Ovakva suđenja držana su širom Vojvodine, a ponekad je na optuženičku klupu izvođeno i po više stotina pojedinaca. Ona su specifičan fenomen koji su okupacione vlasti vršile širom Jugoslavije. Ono što pada u oči jeste obimna dokumentacija koja je, uprkos očiglednoj farsi koju su ovi procesi predstavljali, uredno vodena. Veliki istoričar, Erik Hobsbaum, tumačio je takve pojave kao potrebu zla da se uskladi sa normalnim životnim tokom. Posmatraču koji nije bio svestan situacije, scena u kojoj Špilerovi krvnici u Zrenjaninu i ustaše Viktora Tomića u Rumi overavaju dokumenta i izgovaraju pravne floskule, žaleći se pritom na obim posla, mogla bi delovati sasvim normalno, gotovo svakodnevno. Priča o stradanjima stanovništva Vojvodine u tom vremenu može se podići na širi nivo i navesti nas na razmišljanje o prirodi i normalnosti zla kao načina funkcionisanja čitavih državnih celina. Sonja Marinković, jedna od najistaknutijih komunistkinja Vojvodine i Jugoslavije, izvedena je pred sud 31. jula 1941. Njene aktivnosti nisu direktno povezane sa akcijama u okolini Zrenjanina. Naime, ona je uhapšena na železničkoj stаници u Pančevu, 14. jula, dok je čekala voz za Beograd. Ona je bila na putu od Petrovgrada ka Beogradu, gde je trebalo da se posavetuje sa Centralnim komitetom KPJ. Sonja je već odavno bila poznata vlastima, a iza sebe je imala popriličan dosije. Premda se dugo kretala u ilegali, njen lik bio je dobro poznat agentima. Tako je u Pančevu prepoznata i lišena slobode. Dovedena je u Zrenjanin gde je svirepo mučena više od dve nedelje. Pošto je obavljen lažno suđenje, osamdeset i devet rodoljuba, među njima i Sonja Marinković, dovedeni su na staro groblje na Bagljašu. Streljanje je obavljen daleko od očiju javnosti, a jedini svedoci o tome bili su Jevreji, prinudni radnici, koji su tela sahranili u masovnu grobnicu. Kao najmlađoj ženskoj osobi, Sonji je ponuđeno da se streljačkom vodu okreće leđima. Ona to nije prihvatile i uzviknula: "Pucajte, ovo su komunističke grudi!" Dve godine kasnije, kada je Rajh počeo da trpi poraz za porazom na svetskim bojištima i kada je Narodnooslobodilački pokret ozbiljno ojačao, posmrtni ostaci Sonje Marinković i drugih žrtava fašističkog terora izvađeni su i spaljeni.

Uprokos pretrpljenim žrtvama, partizani su svoje aktivnosti pojačali i nastavili da deluju saboterski, prebacujući se sve brže i veštije iz atara u atar, paleći žito širom Banata. Odredi su pregrupisani, pa je Petrovgradskom odredu priključen Stajićevski, a osnovani su Kumanački, Kikindski, Dragutinovački, Melenacki, Padejski i Dubički partizanski odred. Okolina Kikinde takođe je planula, a 31. jula razneta je pruga između Sanada i Novog Kneževca. Leto je bilo žarko, a konstantno paljenje žita dodatno je podiglo temperaturu u Banatu. Od 1. avgusta do kraja 1941. policija je registrovala četrdeset i četiri ustaničke akcije na prostoru Banata. Šef policije, Špiller ostavio je o tome sledeći zapis: „U pitanju su bili oružani napadi na vojsku, policiju i važne objekte, na istaknute faštiste, tajne agente i saradnike, diverzantsko-sabotažne akcije na prugama i drugim objektima, ometanje privredne eksploracije Banata, uništavanje vršalica, spaljivanje magacina, žita prikupljenog za Nemce, slame i pleve, seče telefonskih stubova i žica u cilju ometanja i onemogućavanja telefonskih veza“. Policijski izveštaj o dejstvima partizana u avgustu izgledao je ovako. Partizani su 4. avgusta ubili podoficira i tri nemačka vojnika, kao i jednog pomoćnog policajca; 11. avgusta izvršili su četiri napada na mesta vršidbe i razoružali tri stražara koji su obezbeđivali vršidbu; govorи se o velikom broju drugih slučajeva oduzimanja oružja i municije od stražara kraj vršalica; zarobili su folksdjočerskog komesara za vršidbu i držali ga u zarobljeništvu sve dok policija nije pustila iz zatvora oca komandanta Mokrinskog partizanskog odreda; ubili su domaćeg izdajnika u noći između 23. i 24. avgusta; ubili tri policajca, folksdjočera 25. avgusta. Izveštaj govorи i o partizanskom napadu na 19 policajaca i oslobođanju zarobljenog partizana 26. avgusta, kao i o uspešno izvedenoj sabotaži na pruzi i rušenju voza u noći između 28. i 29. avgusta. Kako bi se smanjio pritisak na Petrovgrad i okolinu, odlučeno je da se značajnije aktivira i Vršački partizanski odred. Na ovom prostoru odigrao se okršaj kod sela Vojlovica 11. jula 1941. kada je Južnobanatski partizanski odred potukao folksdjočersku posadu sela i naneo joj više žrtava. Borbena grupa je akcijom novoprdošlih trupa potisnuta i razbijena u ataru, slično kao što se dogodilo nedaleko od Petrovgrada, na Bošnjakovom salasu. Pošto su sprovedene surove represalije, naročito u Pančevu, ali i širom južnog Banata, akcije su se proredile. Ova odluka, donesena krajem avgusta, skupo je koštala Narodnooslobodilački pokret u Banatu. Naime, već do sada bili smo u mogućnosti da se upoznamo sa herojskim ličnostima,

koje se nisu mogle pokolebiti pod mukama i pritiscima velikog intenziteta. Bilo je, nažalost, i onih koji su bili manje čvrsti i koji su izdali svoje ratne drugove. Ratomir Ranisavljević i njegov nadređeni, Petar Aldan, određeni su za odlazak u Vršac. Ono čega Pokrajinski komitet nije bio svestan bila je činjenica da su obojica hapšeni tokom juna i da su prilikom ispitivanja popustili i počeli da sarađuju sa tajnom nemačkom policijom (Gestapo). Ranisavljević je stupio u kontakt sa Slavkom Munćanom, istaknutim revolucionarom i borcem Južnobanatskog partizanskog odreda. Inače oprezan i nepoverljiv, Munćan je zbog preporuke Pokrajinskog komiteta verovao u Ranisavljevićeve iskrene namere i započeo organizovanje akcije. Pošto je upoznao deo boračkog sastava u Vršcu, izajnik je Slavka Munćana odveo u zamku. Trebalо je da se obavi hapšenje i ispitivanje, međutim, stari borac se nije dao bez borbe. Iskoristio je momenat nepažnje i utekao policajcima. Usledila je jurnjava, a jedan od pripadnika Gestapoа je pucao u Munćana i pogodio ga u nogu. Videvši da je u bezizlaznoj situaciji, mladi partizan izvadio je pištolj i pucao sebi u glavu. Usledila je katastrofa za Narodno-oslobodilački pokret u Vršcu. Otkrivena je partizanska baza sa oružjem, a gotovo svi borci su otkriveni i pohapšeni. Franc Rajt izjasnio se na sledeći način o akciji u Vršcu: "Od 5. do 8. septembra 1941. godine izvršila je pančevačka policija u Vršcu, zajedno sa tamošnjom policijom, jednu veću akciju protiv komunista. Uspeh je bio tako ogroman da se može tvrditi da je time komunistički pokret u Vršcu i okolnim mestima likvidiran..."

Nasuprot ovim događajima, ustank u Kikindi i okolini bio je u punom jeku. Grupa od tridesetak partizanskih boraca čak se odvažila na spasilačku misiju sa ciljem da oslobodi zarobljenog saborca Bogoljuba Dobroslavljeva. Neprijatelj, sastavljen od folksdojčerskih jedinica, uhvaćen je u zamku, opkoljen i gotovo uništen. Tada je poginuo i komandant Đura Oličkov, što je bila dosta visoka cena jer je to bio jedan od istaknutih zapovednika partizanske vojske u Banatu. Još jedna od krupnijih akcija bilo je demonteranje pruge nedaleko od Banatskog Aranđelova; tada je teretni voz izleteo iz šina i uzrokovao ogromnu štetu. Usledila je odmazda pa je 7. septembra u Mokrinu streljano 10 ljudi. Zahvaljujući razgranatim akcijama na liniji Padej – Kikinda – Mokrin – Melenci – Kumane – Petrovgrad - Stajićevo, stvorena je mreža koja je u septembru, po prvi put funkcionalisala kao jedinstvena celina. Zasluge za to pripadale su, kako borcima, tako i kuririma.

Pogotovo je značajno pomenuti gimnazijalca i skojevca Nešu Demića, koji se bez straha kretao između različitih mesta u Banatu. Tako se u septembru u jednom trenutku komandant Okružnog partizanskog štaba, Žarko Turinski nalazio u Petrovgradu, da bi sledećeg prisustvovao sastanku u štabu Mokrinsko – Kikindskog partizanskog odreda. Preko kurira uspostavljena je i veza sa Fruškom gorom, odakle je stigao glas o velikom bekstvu iz Mitrovačke kaznionice. Tokom leta i rane jeseni odmazda okupacionih vlasti bila je gotovo konstantna: 20. avgusta sprovedena su masovna hapšenja širom Banata, 1. septembra uhapšena su trideset i četiri lica u Petrovgradu (najveći broj uhapšenih u toj akciji streljan je nekoliko dana nakon toga); 19. septembra obavljeno je vešanje između deset i dvadeset osoba na Žitnom trgu u Petrovgradu.

19. septembar 1941. žrtve streljanja obešene su na Žitnom trgu.

Kako bi osvetili pohapšene i pobijene rodoljube, aktivisti Narodnooslobodilačkog pokreta počeli su da pripremaju likvidacije nekoliko istaknutih ličnosti policije. Neko je, međutim, odao planove policiji, pa je plan propao. Otkrivanje ovog plana dovelo je i do hapšenja jednog od najpoznatijih organizatora revolucionarne aktivnosti u Banatu – Serva Mihalja. Za njega je napisano da je “od primanja u partiju 1920. pa sve do svoje smrti na banjičkom strelištu bio u prvim redovima radničke klase.

Bio je član mesnog komiteta, član Oblasnog i Pokrajinskog komiteta, a pao je neprijatelju u ruke kao sekretar Okružnog komiteta i organizator ustanka.“ Kao zatvorenik od posebnog značaja, prebačen je u Beograd, u ozloglašeni Banjički logor. Tamo je streljan 19. septembra 1941.

Tokom jeseni 1941. i hladne zime 1941 – 1942. CK KPJ počeо je da menja strategiju u skladu sa dešavanjima na istočnom frontu. Vesti koje su pristizale iz SSSR-a nisu bile dobre. Nemci su napredovali brzim tempom sve do decembarske bitke za Moskvu, Crvena armija nije bila u prilici i mogućnosti da pruži adekvatan otpor. Trebalo je, dakle, biti spreman na dugo-trajni rat. Dolazila je zima, a partizanski odredi nisu mogli da opstanu na teritoriji Banata, na snegom pokrivenim poljima, izloženi ledenom vetrutu, bez namirница i skloništa. Odlučeno je da se odredi ujedine u šire celine, a zatim razmeste po delovima teritorije gde je opstanak bio lakši, na primer, na Frušku goru. Tako je formiran Sjedinjeni severnobanatski partizanski odred. Imao je stotinu dvadeset boraca i bio podeljen u dva voda. Krajem septembra, ova jedinica izvela je nekoliko važnih borbenih zadataka; spajljivali su rezerve namirница, sirovina i razbijali okupatorske patrole.

Pokušaj prebacivanja u Srem nije uspeo. Kretanje ovako velike vojne jedinice bilo je teško sakriti, pogotovo u situaciji u kojoj su seoski atari, postajali sve manji. Posle niza okršaja odlučeno je da se ostane u Banatu. Veliki odred je ponovo rasparčan, a borci su podeljeni na baze. Ova odluka pokazaće se pogubnom za banatske partizane, jer su njome, delimično se razoružavši i rasparčavši se, prepustili teren agitaciji i progonima Juraja Špilera, koji je baze pronalazio i likvidirao ih jednu po jednu, sprovodeći stravične represalije nad stanovništvom Banata. Zima je bila duga, hladna i prepuna snega. Kasnije su se stariji Banaćani prisećali i tvrdili da je to bila jedna od najhladnijih zima u XX veku. Suđenjima, mučenjima i konstantnom istragom, Špiler i njegov policijski aparat stvorili su atmosferu sveprisutnog straha. Tokom oktobra hapšeni su, a ubrzo zatim i streljani bivši članovi partizanskih odreda i njihovi simpatizeri širom Banata. Početak 1942. takođe je bio krvav; hapšeni su ljudi u Mokrinu, Kikindi, Petrovgradu, Arandelovu i Dragutinovu. Stradalo je ukupno 150 ljudi, a jedan od najstrašnijih zločina dogodio se u Novom Miloševu, gde su ljudi vešani na stabla divljih kestena. Između ostalih, streljani su i fudbaleri Stanimir Krčedinac (golman, ŽSK), Velimir Stojin (levo krilo, RSK Borac), Đura Šerfezi (desni bek, AK Obilić) i Mita Novakov (centrarhalf, Radnički).

Đura Šerfezi

Mita Novakov

Ovi mladići bili su učenici Serva Mihalja i učesnici u mnogim akcijama u organizaciji KPJ i SKOJ – a. Po nekim pričama, ta stabla nikada više nisu cvetala. Scena u Petrovgradu bila je takođe užasavajuća. Nemci su streljali, komesar Štajner je žrtve overavao iz pištolja da se uveri da su svi mrtvi. Potom su tela obešena i uslikana. Svedoci ovog paklenog dešavanja bili su pripadnici romske zajednice, čiji je starešina, Miša Radu, obavešten da prikupi radnu snagu za transport i sahranjivanje tela. Mnogi od radnika ovo iskustvo nikada nisu zaboravili i tokom godina ostavili su mnoga svedočanstva o zastrašujućim danima oko Božića 1942. Žrtve odmazde u velikom procentu bile su mlade, utoliko je progon bio teži i strašniji.

Miša Radu, romski starešina u Velikom Bečkereku

Olga Ubavić, jedan od rukovodilaca SKOJ-a. Svirepo je mučena tokom blokade Kumana. Streljana je u Petrovgradu 1942. oko Božića

Tokom zime, Juraj Špiler je putovao na saonicama od mesta do mesta. Ostala je zapamćena krvava blokada Kumana u februaru 1942. Tada su poginuli mnogi partizani, a nekoliko ih je zarobljeno i odvedeno na ispitivanje. Pošto je u Kumanu uhvaćeno i nekoliko Melenčana, Špiler se odmah ustremio na Melence. Priželjkivao je nove informacije i nekoga ko bi izdao svoje ratne drugove. Intenzivno je mučio Milana Stančića Uču i njegovog brata Savu, ali oni nisu progovorili. Tokom proleća i leta progoni su proširen na prostor od Subotice do Deliblatske peščare. Špiler je 14. jula 1942. obesio pedeset ljudi u Gaju, Samošu i Zagajici, pod sumnjom da su bili povezani sa partizanskim odredima. Tokom leta iz ilegale se reaktivirao i Bora Mikin, nekadašnji komandant Melenačkog partizanskog odreda. On je reorganizovao borce iz Karađorđeva, Aleksandrova i drugih mesta i sproveo nekoliko akcija. Okupator je aktivno tragaо za njim, ali je on svojom pokretljivošću i uz pomoć mreže pouzdanih saradnika uspevao da izbegne zarobljavanje u više navrata. Do izdaje je ipak došlo krajem novembra 1942. i okupator je Bori Mikinu pripremio zasedu. On se nije dao bez borbe, pružio je otpor i dao život tog 26. novembra u Aradcu.

Najveći gubitak Narodnooslobodilačkog pokreta bila je ipak smrt Žarka Zrenjanina, jednog od najistaknutijih pripadnika KPJ u Vojvodini. On je održavao kontakt sa fruškogorskim partizanima preko kurira Toše Jovanovića, ali je taj kontakt tokom leta izgubljen, pa se u jednom momen-tu čak proširila informacija da je Zrenjanin poginuo. Septembra, međutim, utvrđena je njegova lokacija, zatim je došlo do prepiske sa Centralnim komitetom i sa Josipom Brozom Titom, koga je Zrenjanin jednim opširnim izveštajem obavestio o opštem stanju u Banatu. Bilo je to 24. septembra 1942. a poslednje pismo uputio je Ivi Loli Ribaru i Blagoju Neškoviću 29. oktobra. Pisao je o nevoljama koje su zadesile partizane u proteklom periodu, kao i o smrti pojedinih boraca koji su bili važni za pokret. Pored toga, predložio je da ostane u Banatu do kraja 1942. ali je to iz Beograda odbijeno. Pripremio se za put 3. novembra 1942, a trebalo je da krene iz Pavliša, sela nedaleko od Vršca. Špilerova mreža doušnika još jedom se tada aktivirala. Naime, Zrenjanin je bio u kontaktu sa bračnim parom Roknić iz Vršca. Oni su bili stari komunisti. Vasa je nakon hapšenja streljan septembra 1941. a njegova supruga Zorka je puštena nakon njegove smrti. Ona je zapravo otkupila svoj život pristavši na saradnju sa policijom. Žarko je upravo Zorku zamolio za pomoć pri spremaju putovanja. Tako je vršačka policija doznala za njegovu lokaciju. Prema Pavlišu se uputila velika grupa policajaca i vojnika, pripadnika SS divizije Princ Eugen, a predvodili su ih Špiller i Rajt. Zrenjanin je pred jutro trebalo da krene, ali je kuća u kojoj se nalazio još tokom noći opkoljena. Strahinja Stefanović i on odlučili su da pokušaju proboj iz obruča. Imali su nekoliko bombi, dva pištolja i pušku. Ne zna se tačno šta se dogodilo u zoru. Policijski izveštaj govori o oružanom sukobu koji je potrajaо do sedam ujutro. Tokom pucnjave Zrenjanin je pokušao da se probije, a Stefanović ga je pokrivaо vatrom. Pošto je video smrt svog saborca, Strahinja je sebi oduzeo život. Tako su nastrandala dva žestoka borca, verni drugovi i odlučni organizatori partizanske borbe u Banatu - Žarko Zrenjanin i Strahinja Stefanović.

Još dva značajna imena bez kojih je Narodnooslobodilački pokret ostao u tom periodu su Svetozar Marković Toza i Žarko Turinski Arsa. Svetozar Marković bio je mladi borac nezaustavlјivog duha, koji je svojom harizmom i izdavačkim radom podsticao nove borce da se priključe partizanskim jedinicama i budio nadu u oslobođenje.

Mađarska policija je 19. novembra 1942. otkrila bazu Pokrajinskog komite-ta u Novom Sadu u kojoj su se nalazili Toza i Branko Bajić. Nisu se predali bez borbe. Bajić je poginuo na licu mesta, a Marković je ranjen. Mučen je više od mesec dana, ali nije rekao ni reči neprijatelju. Obešen je u ozlogla-šenoj kasarni u Futoškoj ulici u Novom Sadu 9. februara 1943. Dok je Mar-ković bio pre svega propagandni radnik koji se starao o moralu boraca i konstantno radio na regrutaciji novih članova partizanskih odreda, Turin-ski je bio više prisutan na terenu, u bitkama, na čelu svoje jedinice. Smatrali su ga za jednog od najodvažnijih partizana Banata. Voden tom hrabrošću, Žarko je odlučio da stane na put jezivom teroru u Banatu na taj način što će likvidirati Juraja Špilera. Atentat, međutim, nije uspeo, a tragovi tako ozbiljne akcije protiv okupatora nisu se mogli sakriti. Kuća Tapavičkih u kojoj se krio Turinski opkoljena je u zoru 3. januara 1943. Žarko Turinski nije se dao bez borbe, počeo je da puca pogadajući više neprijatelja, pa i samog Špilera, koji je bio inicijalna meta. Uspeo je samo da ga rani. Videvši da neće uspeti da se probije, Žarko Turinski je odlučio da ne padne živ u ruke neprijatelju i oduzeo je sebi život. Dušan i Gordana Tapavički, u čijoj je kući prebivao, odmah su streljani, a Arsina supruga Biserka podvrgнутa je mučenju. Tako su banatski partizani u kratkom roku ostali bez jednog od najistaknutijih boraca i jednog od najvažnijih propagandnih radnika. Okupator, međutim, nije uspeo da zaustavi širenje njihovih ideja, a Turin-ski, Marković i ostali predvodnici Narodnooslobodilačkog pokreta već su odradili ogroman posao u Vojvodini. Stotine i stotine boraca su uvedene u partizanske odrede, a hiljade i hiljade stanovnika Banata postali su simpa-tizeri pokreta, jataci, saradnici i, što je najvažnije, ubedeni vernici u pobedu i oslobođenje – i to po svaku cenu.

Kao što je ranije rečeno, uprkos konstantnim gubicima, redovi voj-vođanskih partizana su se konstantno popunjavali. Do kraja 1943. pritisak okupacione vlasti postao je neizdrživ, ali se vesti o promeni ratne sreće na istoku nisu mogle zaustaviti. Narod je bio svestan da će ubrzo uslediti sa-veznička ofanziva, a Narodnooslobodilački pokret ovoga puta ispravno je procenio i doneo odluku da po svaku cenu poveže Vojvodinu u jedinstvenu celinu. Trebalо je, dakle, izvršiti pripremu za prodor Crvene armije. Borci iz Banata uspostavili su veze sa Sremom, odakle su raspoređivani u vojvo-đanske brigade, čiji se borački sastav povećavao svakog dana.

Kanali su postajali sve sigurniji za borce, a do jeseni 1943. postali su tako stabilni da su se organizovali pravi transporti, koji su prebacivali ljude u Srem. Između septembra i decembra prebačeno je čak sedam takvih transporta, u kojima je bilo po pedeset ljudi. Jovan Veselinov o tome je pisao: "Upornim radom aktivista naše partijske organizacije i organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta sve češće su se ujedinjavale. Prevazišli smo izolaciju i veštačku podvojenost Srema, Bačke i Banata. Banačani i Bačvani dolazili su u Srem, a Sremci su odlazili u njihove krajeve. Svestrano smo izmenjivali stečena iskustva (...) Povezivanjem svih delova pokrajine i objedinjavanjem narodnooslobodilačkih i revolucionarnih snaga Srema, Banata i Bačke, stvoreni su uslovi da, obnavljanjem i osnivanjem pokrajinskih političkih i vojnih organa, u jesen 1943. godine, praktično konstituišemo autonomnu pokrajinu Vojvodinu". Premda tokom 1943. nije bilo akcija kao što su bile one iz 1941. Narodnooslobodilački pokret bio je sveprisutan u narodu, a okupator nije imao mira. Sprovodeći politiku sto za jednoga, okupator je 24. maja streljaо sto ljudi u Petrovgradu, a 6. septembra, pred streljački vod izvedeno je čak 160 pojedinaca optuženih za pomaganje partizana i saradnju sa komunističkom organizacijom. Nemci i Špiller ipak nisu uspeli da izvrše svoj zadatak u Banatu, jer je zimu 1943 – 1944. dočekalo mnogo boraca spremnih za ono što dolazi, a to je konačna borba protiv neprijatelja i njegovo proterivanje, prvo na desnu obalu Tise, a zatim dalje na zapad.

Početkom 1944. vršena je intenzivna istraga po banatskim selima, traženi su partizani i daleko brojniji jataci i podržavaoci pokreta koji su stalno pravili baze i prikupljali materijal za predstojeću oslobodilačku borbu. Tako je tokom marta streljano trideset ljudi iz Petrovgrada, Kumana i drugih mesta, osumnjičenih da su članovi KPJ. Do oktobra, jedinice Crvene armije približile su se granici sa Rumunijom, a partizani su proveli leto otvarajući novi front u Banatu. Vodeće ličnosti ovog poslednjeg, najjačeg zamaha u borbi za oslobođenje, bili su Nedeljko Barnić Žarki i Obren Jankušević Artem. Ovi mladi partizani proslavili su se u borbama tokom čitavog trajanja okupacije, bili su neustrašivi i spremni na sve. Žarki je ostao bez ruke dok je demontirao minu, ali je sebi skratio odsustvo i vratio se diverzantskom radu u rekordnom roku. Artem je bio još mladić, a već 1941. želeo je da se aktivira kao kurir, a odmah zatim i kao borac. Oni su predvodili napad na voz između Martinica (danас Lukićево) i Orlovata.

Tom prilikom onesposobljena je lokomotiva, a tri vagona su potpuno uništena. Može se reći da su za okupatora ovi momci, na čelu podmlađenih partizanskih kolona, bili veliki problem. Nisu se plašili smrti, a u akcijama su pokazivali neopisivu odvažnost. Borci Narodnooslobodilačkog pokreta napali su graničarsku patrolu u Tarašu u noći između 16. i 17. jula 1944. i ubili nekoliko vojnika. Napad su predvodili Žarki, Slobodan Vučetić i Sava Vojnović Zeka. Ovaj događaj izazvao je blokadu sela i Špilerov lični dolazak. Na vetrenjaču u Tarašu postavljen je mitraljez i počeo je pretres sela. Interesantna je epizoda koja se tada odigrala sa seoskim sveštenikom, koji se našao postrojen sa još nekim stanovnicima sela ispred crkve u Tarašu. O ovom događaju svedoči učitelj Dejan Bošnjak u narednom tekstu "Jedno sećanje". Niko iz sela nije progovorio, a sreća se osmehnula lokalnom stanovništvu, jer ni jedna od 16 baza koje su u tom trenutku postojale u Tarašu nije otkrivena. Tako se blokada podigla, a narednog dana, 18. jula, tridesetoro mladih iz Taraša otišlo je u partizane. Ova priča je kratka, ali veoma ilustrativna, pokazuje jedinstvo naroda i rešenost ljudi u Banatu da zbace tiraniju i oslobođe svoju zemlju. Janjušević i Barnić bili su među poslednjim žrtvama fašizma u Banatu. Artem je 23. jula 1944. lociran u bazi nedaleko od Banatskog Karađorđeva, pružio je otpor, a kada je video da bi mogao živ dopasti zarobljeništva, izvršio je samoubistvo. Žarki je svojom žrtvom pokazao svu brutalnost i bestijalnost okupatorske vlasti. Ovaj mlađi borac živ je zakopan po Špiljerovom ličnom naređenju.

Bilo je to septembra 1944: Nedeljko Barnić Žarki kretao se po banatskim selima, a potera za njim krenula je iz Kumana i kretala se na relaciji Kume – Taraš. Trećeg septembra pao je neprijatelju u ruke, svirepo je mučen, a svedočanstvo o tome ostavio je doktor Marko Rajić, tada bolničar – volontер, koji se jednom prilikom u bolnici susreo sa Žarkim kao pacijentom: "Uz dobro obezbeđenje, viku i buku, uz mnogo vojnika, Špiler i Vilhelm došli su i doveli jednog ranjenog mladića. Sudeći po pratinji, mladić je bio značajna ličnost. Asistirao sam previjanju. Špiler je stajao u jednom uglu sobe, a Vilhelm u drugom. Mladić me je zapitao: „Druže, jesи ли Srbin?“ Na ponovljeno pitanje, rekao sam mu da sam Srbin. Bio je teško prebijen, pa su mu oči bile zatvorene, zato me je zapitao da li je tu Špiler. Rekao sam: „Da, doktor Špiler je tu.“ Na to je on rekao: „Žao mi je što neću moći da vidim Špilera, da mu pljunem u lice!“

Nakon svirepog mučenja, koje više nije imalo toliko veze sa gušenjem otpora, jer su okupacione vlasti bile svesne da će ubrzo morati napustiti Banat, već više sa ličnom odmazdom prkosnom momku, Žarki je, prebijen, vezanih ruku i nogu, živ zakopan. Usmeno svedočanstvo govori o tome da se Špiler na to odlučio jer je mladi partizan poslednjim snagama uspeo da ga udari u međunožje i opsuje.

Crvena armija ušla je na teritoriju Banata, a Nemci i Mađari odlučili su da se povuku na sledeću prirodnu granicu – na reku Tisu. Premda su granate još ponekad padale na tlo banatskih mesta uz reku, nije više bilo ozbiljnijih pokušaja da se Banat ugrozi. Zrenjanin je oslobođen 2. oktobra 1944, a partizani i pripadnici ruske armije dočekani su u prazničnoj atmosferi. Kao i uvek prilikom oslobođenja gradova nakon dugotrajne okupacije, stanovništvo je bilo radosno, ali je previše krvi proliveno da bi ta radost bila potpuna. Banat, i cela Vojvodina iskrvarili su kao retko koji region u ratom zahvaćenoj Evropi.

Kada je u pitanju Špiler, pravda je zadovoljena. On je pokušao da pobegne na zapad, ali su ga Amerikanci izručili Jugoslaviji. Obešen je kao ratni zločinac aprila 1949. kao i mnogi krvnici i neprijatelji naroda. Neki, na primer, dr Janko Sep, nikada nisu dočekali pravdu. Sep, poznati esesovac, nacista i egzekutor umro je 2001. u devedeset i šestoj godini u Buenos Ajresu. Moramo se, međutim, zapitati, ima li individualna pravda uopšte smisla u ovakvim situacijama? Može li jedno vešanje ili stotinu vešanja otkupiti živote tolikih Banaćana i Banaćanki čiji su životi okončani ili upropašćeni u periodu od 1941. do 1944? To je jedno od pitanja na koje istorija i filozofija nikada neće moći dati precizan odgovor.

Ono što, ipak, možemo jeste da danas, 75 godina nakon njenog završetka sagledamo antifašističku borbu kao jednu od najvažnijih tekovina našeg kraja. Nadamo se da ovaj tekst uspešno prikazuje borbu u pravom svetu. Bio je to period u mnogo čemu sličan užasnoj zimi 1941 – 1942 hladan, krvav, prepun stradanja i naizgled bez kraja. Tokom tri i po godine, beležimo samo stradanja, hapšenja, mučenja, streljanja. Mladi ljudi padali su kao snoplje u banatskoj ravnici, a okupator ni prema kome nije pokazivao milost. Ono što, ipak, možemo bez svake sumnje utvrditi jeste da je slobodarski duh banatskih boraca bio jednostavno suviše jak. On nije otelotvoren samo u pojedincima koje smo ranije opisali jer oni su tek mali deo onoga što je antifašizam u Banatu.

U borbi protiv okupatora učestvovali su i svi oni čija imena nismo spomenuli, svi oni čija se imena nalaze i ne nalaze na mnogobrojnim spomenicima širom Vojvodine. Antifašizam je narod, jataci, seoski sveštenici, mesni lekari i medicinski radnici, borci u bazama, kuriri na putevima, seljaci na njivi i ribari na Begeju. Možemo reći da je antifašizam za stanovnike Banata bio stanje svesti i kao takav nije se mogao ugušiti. Kada god bi pao neki istaknuti komunista ili učesnik borbe, na njegovo mesto stajala su dvojica ili trojica novih. Dečaci koji su na početku starijim drugovima nosili namirnice i opremu, do kraja rata postali su veterani borbe prekriveni ranama. Stanovnici su konstantno streljani i zlostavljeni, ali što je više okupatorska čizma pritiskala, to je narod više zbijao svoje redove. Tako je Banat izdržao jedan od najstrašnijih perioda u svojoj istoriji, iz njega je izašao sa najstrašnjim ožiljcima koje jedan region može zadobiti. Premda je ostao bez značajnog dela stanovništva, premda je razoren i opustošen, Banat je zahvaljujući antifašističkoj borbi iz Drugog svetskog rata izašao veći i snažniji, sa nasleđem kakvim se mogu pohvaliti tek retke zemlje i teritorije. Upravo zato, opstanak tog nasleđa znači i opstanak Banata i Vojvodine onakvih kakve ih znamo – slobodnih, prkosnih i izgrađenih na čvrstom temelju antifašizma.

Jedna od lokacija masovnog stradanja
u Banatu – zrenjaninski logor

JEDNO SEĆANJE

Iskaz o svom detinjstvu i viđenju antifašističke borbe dao je Dejan Bošnjak. On je rođen 1. septembra 1933. Bio je učitelj u Zrenjaninu i okolnim mestima, bavio se novinarskim radom, hroničar je i veliki poznavalac banatske ravnice.

Moram vam prvo reći da je Banat veoma poseban za srpski i sve druge narode koji u njemu žive. Ne bih sada nabrajao koji su sve poznati ljudi rođeni i radili u Banatu. Takav je slučaj i sa Narodnooslobodilačkom borbom. Ovaj kraj dao je ogroman broj boraca i mnogo pravih junaka. Moram da kažem da sam tada bio mali i da je to meni u ono vreme drugačije izgledalo, ali sam, kada sam malo stasao, sve to sklopio i povezao. Pre početka Drugog svetskog rata moj otac, Ljubomir Bošnjak Bata, često je pozivan na vojne vežbe, češće od drugih. Vidite, on je imao poseban tretman zato što je radio u železničkoj radionici sa jedним Nemcem, komunistom, Servom Mihaljem (Mihaelom), koji je, kao i moj otac, bio levičar, čovek naprednog razmišljanja. Država je takve konstantno držala na oku. Baš zbog toga je Bata odlučio da se iz rodnih Melenaca preseli u Taraš, koji je bio skrajnut sa svih glavnih puteva i tamo pokrene vetrenjaču. Tokom aprilskog rata moj otac je zarobljen, ali je, pobegao iz logora Topovske šupe, vratio nam se i posle toga se smestio u Taraš i mleо žito u mlinu, kao i do tada. On je bio informisan o dešavanjima, ali ja naravno nisam. Sećam se da je u Tarašu bilo između trideset i šezdeset vojnika i da su mom ocu branili da melje žito na brašno, toga je bilo samo za Nemce. Nisam bio svestan svih borbi i dešavanja, na primer, za događaje koji su se odigrali na Bošnjakovom salašu saznao sam tek posle rata,

ali se terora i strašne zime 1941-1942 dobro sećam. Takve smetove nismo viđali često, a temperature su padale neuobičajeno nisko. Tada sam prvi put video Juraja Špilera, bio je veoma visok i snažan. Te zime Nemci su otkrili i ranili Milana Stančića Uču u ciglani u Kumanu. Pobegao je u kuću jednog Tarašanina, ubrzo je uhapšen i predat u opštinu. Skojevci su pokušali da Stančića spasu, ali je taj pokupšaj propao. Stančić je te zime ubijen. Moj otac je dao veliki novac Špilera kako bi nekima od tih skojevaca sačuvao živote. Sećam se da su tokom hapšenja Nemci bili u našoj kući, majka im je pekla ribu, svi smo bili dosta uplašeni. Špilera sam video još jednom 1944, ali o tome ču kasnije. Ispirčao bih vam zanimljivu priču o Dobrivoju Živkovu, zvanom Dobra. On je bio istaknuti komunista, po zanimanju kovač. Moga oca je znao iz železničke radionice i bili su dobri prijatelji. Sećam se da je 1942. kod nas u kući on bio polažajnik. Nedugo posle toga Dobra je uhapšen i stavljen na transport vozom. Znam da su oni ranije prikupljali crvenu pomoć, tj. sredstva koja bi u borbi koristili partizani. Moj otac je zato otišao da ispita situaciju i pokuša da sazna da li je Dobra nešto Nemcima rekao. Bata se tako ukrcao na voz na kome je, pod stražom, sproveden i Dobra. Vozio se neko vreme, pod izgovorom da je krenuo da obavi trgovачke poslove. Nije bilo lako doći do Živkova jer je bio dobro čuvan. Ipak, moj otac je uhvatilo signal koji mu je ovaj poslao. Naime, Dobra je skinuo šubar, spustio je prema svom vratu, odmahnuo glavom, poručio mu je: „Glavu ču dati, ali te neću izdati“. Pošto je ovo putovanje potrajalo, voz je već stigao do Melenaca. Kada ga je straža pitala kuda je pošao, moj otac je rekao da ide da kupi kravu. E sada, šta se za to vreme dešavalо u našoj kući? Majka je bila zabrinuta jer oca nije bilo nekoliko dana, otišla je kod vraćare koja joj je rekla da on dolazi kući i sa sobom vodi nešto što ide na četiri noge. Sledеćeg dana moj otac je došao sa kravom. Dobra Živkov je odveden u logor i streljan je 1944. Pričali su posle da je mogao da beži, ali to nije uradio zbog moguće odmazde bratovljevoj porodici. Sećam se dobro i blokada Taraša 1944. Jula meseca Nemci su postavili mitraljez na vretenjaču i potpuno blokirali selo. Još uvek sam bio veoma mlad, tada sam upisivao gimnaziju; to je danas peti razred osnovne škole. Neki nemački vojnici koji su bili besni na Špilera koji ih je izveo na teren po takvoj vrućini pitali su me da li ljudi pričaju o ratu i o politici. Ja sam se pravio blesav iako sam svakoga dana čitao novine i gledao mapu Evrope. Sve se to dogodilo zato što su Žarki, Zeka i još neki napali grupu graničara. Viđeniji ljudi sela, sećam se, bili su izvedeni i postrojeni ispred crkve.

Juraj Špiler, koga sam tada video po drugi put, prišao je popu Tomi i glasno ga pitao: „Da li u selu ima bandita?“. Popa mu je odgovorio: „Gospodine doktore, ovi dobri ljudi opterećeni su jer im je zemlja ostala sa one strane Tise, oni se ne bave politikom. Kao duhovno biće, jemčim vam svojom bradom, a ako vam to nije dosta, kao čovek, jemčim vam svojom glavom“ Srećom po sve, nijedna od mnogih baza u Tarašu nije otkrivena. Posle sam saznao da je, u stvari, iz vetrenjače sve vreme išla hrana za partizane, a da su subaše, poljočuvari bili zaduženi za njenu distribuciju. Iz tog perioda sećam se priče o mladiću kojeg sam ranije pomenuo. Njegovo ime bilo je Nedeljko Barnić, a zvali su ga Žarki. Špiler ga je mrzeo, pričalo se da ga je Žarki poslednjim sanguama udario u medunožje, zato je Špiler naredio da se izmučeni mladić veže i živ zakopa. Sećam se dobro i Rusa. Bili su veseli i voleli su da se igraju sa decom, davali su nam da vidimo puške i da pušimo cigarete. Posle rata prešli smo u Zrenjanin, koji je 1946. dobio novo ime. Kao što sam rekao, moja perspektiva se tokom godina menjala, na primer, kao mlađi mislio sam da su svi Nemci i Mađari postali naši neprijatelji. Kada sam sazreo, shvatio sam da to ipak nije bio slučaj, mnoge naše komšije, Mađari, nikoga nisu izdali, a među Nemcima je bilo dosta komunista. Dobri primeri za to su Servo Mihalj i Peter Polinger. Taj čovek nikada se nije odrekao Nemaca. Dok je robijao, često je svojim čuvarima govorio: „Buduće generacije Nemaca stideće se ovog što vi sada radite“. Posle rata saznao sam više o Žarku Zrenjaninu, Koči Kolarovu i svim drugim mladićima i devojkama koji su dali živote u Narodnooslobodilačkoj borbi. Bilo je to teško vreme koje nismo smeli da zaboravimo.

O REVIZIONIZMU

Istorijski revizionizam je višeslojan pojam. Možemo ga sagledati kao pozitivnu i kao negativnu tendenciju u nauci, u zavisnosti od njegovih motiva. Istorijska nauka zahteva konstantnu reviziju, a događaji iz prošlosti postaju sve jačniji i objektivnije razmatrani sa protokom vremena. Revizija, međutim, može imati ideološke ili političke motive i u toj formi predstavlja pretnju naučnoj zajednici i društvu u celosti. Ponovno sagledavanje prošlosti i njeno prikazivanje u potpuno drugom svetlu povezano je sa mnogim društvenim aspektima vezanim za pojedinca, ali i za kolektiv. Obrazovanje je možda i najvažnija sfera u kojoj revizionizam deluje, a ako edukaciju shvatimo kao širi proces koji traje tokom čitavog života pojedinca, onda revizionizam ima mnogo šire okvire. Tragove ove pojave možemo uhvatiti u mnogim epohama, a pogotovo u doba romantizma i moderne, u vreme stvaranja nacija kada je bilo potrebno omeđiti svoje teritorije i sopstvenom vrlinom i dobrotom se odvojiti od, po pravilu, neprijateljski nastrojenih stranaca. Identitet je, međutim, fluidna kategorija i stalno se menja, tako da i u savremenom dobu revizionizam snažno napreduje. Sa svakom promenom identiteta u sadašnjosti potrebna je i promena naše prošlosti, kako na individualnom, tako i na kolektivnom planu. Upravo je to cilj savremenog revizionizma, da našu prošlost prikaže kao povoljniju i prilagođeniju za ono čemu sada stremimo. Što je veći zaokret u pogledu identiteta, to su i revizionističke tendencije snažnije i radikalnije, pa su takve i metode koje revizionisti koriste.

Najradikalnije mere sprovodili su nacionalsocijalisti, javno spaljujući knjige i progoneći svakoga ko je imao drugačije ideoološke stavove, a krajnji cilj je bio da se nearijevska prošlost likvidira i izbriše iz bibliotečkih kataloga i umova stanovnika Trećeg rajha. Pojam revizionizam je u kontekstu istoriografije i ušao u upotrebu u međuratnom periodu, kada je Nemačka pokušavala da se po svaku cenu osloboди bremena krivice za Prvi svetski rat. Premda nisu uvek radikalne kao što je to bio slučaj u Nemačkoj dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog veka, metode rada revizionista veoma su često brutalne i bezobzirne. Uprkos tome, kada danas koristimo termin istorijski revizionizam, najčešće je reč o periodu posle Drugog svetskog rata i pokušajima da se promeni krivac za izbijanje rata i, češće, da se relativizuje ili negira holokaust. Tako je američki istoričar Hari Elmer Berrns za rat okrivio Veliku Britaniju i odlučno denuncirao ideju o sistematskom progonu Jevreja od strane nacističke Nemačke i njenih saveznika. Osamdesetih godina dvadesetog veka došlo je do novog zaokreta, tada se pojedini istoričari sa ponosom nazivaju revizionistima ili, u užem smislu, revizionistima holokausta, koji pod parolom odbrane kritičkog mišljenja umanjuju stradanje Jevreja do brojke od nekoliko hiljada mrtvih i prognanih. Analitičar holokausta Đorđos Antoniu izjasnio se o revizionizmu na sledeći način: „Revizionizam je zasigurno jedan od najkontroverznijih termina u društvenim naukama. Kliše u većini radova o ovom pojmu je da na početku autor tvrdi kako je postupak revizionizma urođen istorijskoj analizi. Onda odjednom sledi jedno međutim, analiza se nastavlja ukazivanjem na poricanje holokausta i trend poricanja koji je uslovio da pojам revizija bude posmatran izrazito negativno, pa se zaključuje da je pojам revizija trajno oštećen ovom upotrebom da više ne može da bude razmatran kao analitički ili makar deskriptivni pojам u društvenim naukama.” Ono o čemu ćemo govoriti u stranicama koje dolaze pre svega je vezano za savremenij revizionizam tj. za pitanje uloge antifašista u Drugom svetskom ratu. Premda je tema ovog izdanja Banat i antifašistička borba u Banatu, osvrnućemo se i na pojam revizionizma i njegovu ulogu u savremenom društvu u celoj bivšoj Jugoslaviji, jer jedino tako možemo razumeti otklon savremene kulture i istoriografije od slavne prošlosti iz vremena Drugog svetskog rata. Tako bi se ukratko mogla predstaviti slojevitost pojma revizionizam, uz zaključak da, osim u retkim slučajevima, ne možemo sa potpunom sigurnošću utvrditi

da li je to nužni iskorak koji unapređuje nauku ili je u pitanju toksin koji kontaminira metodološki dobro ukomponovanu disciplinu.

Primera revizionizma ima mnogo, ali je jasno da je u savremenom dobu ova negativna pojava lakše izvodljiva i samim tim prisutnija u manje transparentnim i manje demokratskim društvima. Za potpunu reviziju istorije potreban je razrađen represivni aparat i što veća kontrola nad sistemima obaveštavanja, pa je zbog toga poželjan što veći stepen autoritarnosti koja može da omogući ove važne preduslove u kojima revizionizam cveta. Ova pojava nije vezana samo za naučnu sferu već njene manifestacije možemo videti i u kulturi, sećanju, medijima i svakodnevnom životu. Spomenici i javne manifestacije pogotovo su značajni za sprovođenje revizionističke agende. Interesantan i veoma aktuelan primer je sećanje na Drugi svetski rat i holokaust koje se menja i prilagođava širom Evrope. Kada su u pitanju zapadne zemlje, revizija se vrši sa ciljem konstantnog iskazivanja jedinstva i stabilnosti koje bi trebalo da oليčava Evropska unija. Tako, od sredine osamdesetih, možemo posvedočiti relativizacije odnosa između žrtava i egzekutora koje se sve više posmatraju kroz prizmu kolektivne viktimizacije od strane nesrećnih istorijskih okolnosti. Ovaj proces može se staviti u kontekst neophodne rehabilitacije Nemačke kao matice za novu evropsku integraciju. Opisana tendencija sprovođena je veoma suptilno, s obzirom na snažne emocije koje ispunjavaju sećanje starog kontinenta na događaje koji su se odigrali tokom tridesetih i četrdesetih godina dvadesetog veka. S druge strane, tu je istok i jugoistok Evrope, gde revizionizam zauzima mnogo drastičnije forme. Rusija je interesantan primer, pogotovo kada se sagleda nužnost da se Sovjetski Savez odstrani iz kolektivnog sećanja, ali bez zaboravljanja njegovih slavnih uspeha u antifašističkoj borbi. Tako se uspesi Crvene armije pripisuju Rusiji, a otpor svih naroda nekadašnjeg SSSR – a se pripisuje istorijskoj nesalomivosti Rusa. Na taj način je, primenom staljinističkih proruskih stanovišta i stavljanjem Rusije u prvi plan izvršeno povezivanje Petra Velikog, Bagrationa i Kutuzova kao simbola otpora Napoleonu i Žukova i drugih komandanata iz doba Drugog svetskog rata. Svi su oni, dakle, služili Rusiji u različitim istorijskim epohama. Rusija je, prema tome, večna i veća od svih ideologija i državnih uređenja, a njena istorijska sudbina je da vlada širokim prostorom i mnogim narodima pod čvrstim rukovodstvom.

Poznato je da su pojedini evropski istoričari Rusiju nazivali „Istočnom cаревином“ ili „Silom na istoku“, ali su je oni rusofobni žurnalisti i istoričari, po pravilu, nazivali „Severna despotija“, zbog despotske vlasti i severnog položaja centra ruske moći. Današnja slika koju kroz kulturu sećanja Rusija stvara o sebi u velikoj je meri uskladena sa ovim gledištim, što bismo mogli smatrati sasvim paradoksalnim.

Balkan je, uprkos svemu, najinteresantniji. Ono što se dešava na ovom prostoru od pada Berlinskog zida do danas zaista je veoma interesantno za stručnjake iz oblasti društvenih nauka, a zbnujujuće do granice izbezumljenosti za stanovnike ovog područja. Naime, pre 1989. istorija se na Balkanu pisala po ključu, uz glorifikaciju komunističkog rukovodstva i izraz narodnog jedinstva u antifašističkoj borbi. Ponovno buđenje nacionalizma na prostoru bivše Jugoslavije donosi novu istoriju. Premda je stara istoriografija imala ozbiljnih propusta i metodoloških manjkavosti, ono što dolazi na kraju dvadesetog i na početku dvadeset i prvog veka potpuno je šokantno. Jugoslovenska ideja počivala je na temelju antifašističke borbe koja je istovremeno označavala pomirenje, revolucionarnost i stabilnost novog poretku. Internacionalni antifašizam, kakav on na ovim prostorima i jeste bio, na trenutak je izbačen iz naučnog i javnog diskursa, gotovo u celosti. Počele su rapidne promene koje su se nekada dešavale preko noći. Premda su vođe novih nacionalnih država na Balkanu bili nekadašnji komunisti, u nekim slučajevima, čak i učesnici narodnooslobodilačke borbe, njihov uspon na vlast ne bi bio moguć bez delimičnog ili potpunog raskidanja sa prošlošću. Tako je na scenu stupilo, smisleno, revizionističko zaboravljanje. Dolazi do devastacije ili potpunog zapuštanja spomenika koji su obeležavali važna mesta i događaje u antifašističkoj borbi. Javne manifestacije i stari datumi od značaja preko noći su uklonjeni iz društvenog života. Imena ulica, naselja, pa čak i čitavih gradova se menjaju naglo, gotovo vandalski. Sukobi koji otpočinju širom bivše Jugoslavije početkom devedesetih zahtevali su gorivo, kako fizičko, tako i metaforičko. Trebalo je otvoriti stare ožiljke i otvoriti pitanja iz prošlosti, koja se proglašavaju nerešenim i diskutabilnim. Narativ o zločinima koje su vršili pripadnici kolaboracionističkih vojski za vreme Drugog svetskog rata služi kao katalizator za ponovno formiranje vojski koje nose slična obeležja kao ustaške, četničke i druge jedinice iz ranijih vremena. Ono što zaokružuje balkanski paradoks, svakako je dolazak demokratskih promena i aspiracija ka evropskim integracijama.

Uprkos očekivanjima, delimična demokratizacija društva nije dovela do prestanka sistematskog potiskivanja sećanja na antifašističku borbu. Naoprotiv, ti procesi su ubrzani i intenzivirani. Zaključak je, dakle, da čitava Evropa ima poteškoća sa artikulacijom i organizacijom sećanja na prošlost, ali da se na zapadu starog kontinenta promene dešavaju suptilno, uz širok društveni dijalog, dok se na istoku i jugoistoku te promene dešavaju u veoma kratkom roku, a odluke o njima donosi ograničen broj pojedinaca koji najčešće preuzimaju kontrolu nad važnim kulturnim institucijama, koje služe kao glavni propagandni instrument različitih režima.

Kada razmotrimo gore navedene tvrdnje, možemo lakše razumeti i razlike u semantici kada je u pitanju pojam istorijski revizionizam. Idući sve više na zapad, ovaj pojam se shvata sve pozitivnije, zaključno sa američkom istoriografijom, koja svako raskidanje sa starom metodologijom vidi kao pozitivan pomak. Svaka promena istorijske interpretacije, pogotovo ako se napušta nekakav dogmatski pristup, ima se smatrati povoljnog za dalji razvitak nauke. Za razliku od dobrog dela zapadnih tumača ovog pojma, određeni autori smatraju da se ovaj pojam može smatrati isključivo negativnim i da se odnosi samo na onaj pristup interpretaciji prošlosti koji nije zasnovan na naučnim dokazima i koji nije u skladu sa opšteprihvaćenim etičkim normama. To je, dakle, pravac u istraživanju koji stoji u suprotnosti sa svim onim što je produkt prirodnog širenja naučnog znanja i čemu se zapravo нико ko se bavi ozbiljnim istraživačkim radom ne može protiviti.

Revizija prošlosti počinje dekonstrukcijom sećanja. U tom smislu, ono se proteže između dva stava, onog svesnog – „Ja sam to uradio“ i onog moralnog koji nastoji da preovlada i potisne – „Ja to nisam mogao uraditi“. Kada postoje pogodne društveno – političke okolnosti, društvo je u stanju da savlada svoju prošlost i tada revidirana istorija postaje realno kolektivno sećanje. Odnos između boraca, žrtava i dželata možda je i najvažniji za takvu vrstu sećanja. Ovde je zgodno za primer uzeti Španski građanski rat i sukob između fašista Franciska Franka i komunista – republikanaca. Poraz ovih potonjih nije bio samo vojni, već i idejni. Tokom narednih trideset godina, sve do Frankove smrti 1975. borci internacionalnih brigada potpuno su potiskivani i nazivani najgorim imenima: „Crveni izdajnici“, „Antidržavni elementi“ i tome slično. Pobednici su, dakle, pisali istoriju u skladu sa sopstvenim sećanjem, a poraženi su uništeni i prognani, tako da nikada nisu imali priliku da ispričaju svoju stranu priče.

Sećanje boraca internacionalnih brigada i svih koji su ideološki ostali na strani republikanaca, unutar i izvan Španije, kretalo se na marginama javnog diskursa. Čekalo je ono što Valter Benjamin naziva „spasenjem sećanja“, odnosno svoju priliku da bude ispričano. Preko ovog, lakše shvatljivog primera, možemo početi da osvetljavamo primer građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji. Ovaj rat nije doneo tako jasnu podelu na liniji pobednik – gubitnik, kao što je to slučaj u prethodno navedenom primeru. Jasno je, međutim, da je jedina definitivno poražena strana ona koja nije uzela učešće u fizičkim sukobima devedesetih godina, strana partizana i antifašističkih boraca koji su pružili otpor nacističkoj Nemačkoj i njenim saveznicima u periodu od 1941. do 1945. Ova tvrdnja zvuči paradoksalno, ali zapravo dobro objašnjava situaciju u kojoj se našla ideja antifašističke borbe i antifašizma uopšte. Naime, sve zaraćene strane u ratnim sukobima devedesetih godina bile su podeljene u svakom smislu, ali su bile jedinstvene u odnosu prema reviziji zajedničke, jugoslovenske prošlosti. Dakle, dok su jedni druge optuživali za jezive zločine i dok su vojske i paravojske svih zaraćenih strana strastveno nastojale da unište protivnika, kulturne i političke elite svih nacija bivše Jugoslavije mogle su, da je za to bilo uslova, sesti za konferencijski sto i temeljno dekonstruisati prošlost nekadašnje državne zajednice i revidirati sećanje na ovu državu kao i na ulogu koju su određeni narodi u njoj imali. Premda su mnogi mirovni pregovori završeni bez uspeha, ovakva pseudo – naučna konferencija sasvim sigurno bi se završila uspešno i to u veoma kratkom roku. Revizija istorije, dakle, može naneti poraz i godinama i decenijama nakon što je sukob okončan a mir potpisан.

Važan aspekt revizionizma je i revizionističko zaboravljanje. Za razliku od zaboravljanja koje se zbiva u glavama pojedinaca, ova forma zaboravljanja uvek je usmerena protiv nekoga. Naime, pamćenje nije egzaktno skladište uspomena već dinamičan, živ organ, zbog čega je uvek u stanju da se menja, prima nove i zaboravlja stare elemente. Zaborav je pogotovo interesantan kada se sagleda kao strategija i resurs. Čuveni istoričar Erik Hobsbaum rekao je da je za ekstremni nacionalizam potrebno mnogo toga zaboraviti i zanemariti. Slično je razmišljaо i jedan od istaknutijih teoretičara zaborava iz XIX veka, Ernst Renan, rekavši: „Suština nacije je u tome što nju čini grupa ljudi kojima su mnoge stvari zajedničke i koji su, uz to, mnogo što-šta zajednički zaboravili. (...) Zaborav, gotovo bih rekao istorijska zabluda,

igra prilikom stvaranja nacije suštinski važnu ulogu i zato je napredak istorijskih nauka često opasan za naciju.“

Fridrih Niče je, nešto ranije, izneo slična viđenja u svom čuvenom delu O koristi i šteti od istorije za život, rekavši da je ograničavanje znanja važno zbog ispravne orientacije i delovanja kao i zbog stvaranja i očuvanja slike o sebi. Zaborav je, po njemu, sposobnost koja odlikuje jake. Nacija je, ukoliko sa uspehom zaboravlja, upravo idealni pobednik kakvog u svojim delima opisuje Niče. Kako bi dostigla slavu i grandioznost, nacija radi grozne stvari, ali ih odmah nakon toga zaboravlja, sa ciljem očuvanja slike o sopstvenoj vrlini. Mnogi filozofi i drugi humanisti dotakli su se teme zaboravljanja, jedan od njih je i austrijski filozof Rudolf Burger. On je u svojoj knjizi „Mala istorija prošlosti“ rekao da je „Leta sredstvo isceljenja“. Kao i uvek, grčka mitologija pruža nam dobar uvid u naš um i našu prirodu. Reka Leta zapravo je mitološka reka zaborava koja teče oko pećine u kojoj živi bog sna, Hipnos, a potom ponire u zemlju i teče kroz Hadov podzemni svet. Kako ponire dublje, njen tok je sve širi, baš kao i naše zaboravljanje prošlih događaja. Burger dalje piše: „Bilo je to civilizacijsko postignuće prvog reda, kada je grčkoj filozofiji pošlo za rukom da slomi mitsku zapovest sećanja i da na njeno mesto stavi njenu negaciju – nesećanje“. Kao argument u korist zaborava, Burger navodi Borhesovu pripovetku o mnemopati koji je teško bolestan i nesposoban za život jer pati od nemogućnosti da zaboravi. Premda na prvi pogled zvuči pesimistički, Burgerova dekonstrukcija i analiza sećanja i zaboravljanja u velikoj meri ima smisla.

Uzmimo ponovo kao primer raspad bivše Jugoslavije i poraz internacionalnog, socijalističkog antifašizma pedeset godina nakon njegove pobjede u Drugom svetskom ratu. Sa jedne strane, zaboravlja se i briše uloga pojedinaca u starom društvenom poretku, dok se, sa druge strane reanimira ono što je, po Burgeru, trebalo da bude zaboravljeno i što bi trebalo da vodi civilizacijskim tokom. Zaista, kada se posvetimo analizi tokova sećanja u državama bivše Jugoslavije, čini se da zaborava pojedinih mitova i imaginarnih konstrukcija zapravo nema. Njima se samo nadodaju novi slojevi i nove konstrukcije, koje sa jedne strane izazivaju konfuziju a sa druge osećaj trijumfa o kome je govorio Niče.

Prečutkivanje je takođe važno za revizioniste. Prilikom traumatskih istorijskih dešavanja određen stepen prečutkivanja je normalan,

kao što je, na primer, bio slučaj sa prečutkivanjem holokausta u periodu neposredno posle Drugog svetskog rata. Sećanja preživelih tada su se susrela sa dvostrukim zidom. Prvi su podigli oni sami, još uvek nespremni da pričaju o jezivim scenama u kojima su se našli tokom rata. Pošto su uspeli da probiju taj zid, naleteli su na drugi, na zid koji je društvo podiglo oko sebe kako bi se zaštitilo od užasne uloge koju je njihov narod imao u Drugom svetskom ratu. Primo Levi, italijanski hemičar i žrtva holokausta, dao je svoj opsežan izveštaj torture koju je preživeo. Izveštaj je objavljen 1947. u ograničenom tiražu i nije izazvao gotovo nikakvu reakciju javnosti. Tek 1958. njegovo kazivanje naišlo je na jači odjek. Može se reći da je pravi preokret o pitanju uloge Nemačke u sukobima od 1939. do 1945. došao tek sa Fricom Fišerom i njegovom generacijom kulturnih radnika, sa jedne, i sa Vilijem Brantom i njegovom generacijom političara, sa druge strane. Revizionističkim prečutkivanjem možemo nazvati pojavu prilikom koje se iz diskursa izbacuju ličnosti, događaji i istorijski procesi. Takvu pojavu možemo pratiti od početka osamdesetih godina dvadesetog veka, bar kada je u pitanju antifašizam u Jugoslaviji. Naime, u pripremi za promenu društveno političkog, a možda i teritorijalnog preuređenja, kulturna i politička elita sve više prečutkuje činjenice vezane za Narodnooslobodilačku borbu, žrtve fašizma i doprinos socijalističkog pokreta otpora porazu okupatora. Prečutkivanje je takođe redovna pojava prilikom pokušaja pomirenja, koji se ne čine iskrenim, s obzirom na to da je svako izvinjenje za počinjene zločine propraćeno rečju „ali“.

Istorijski revizionizam na našim prostorima može se podeliti na pet faza, od 1945. do danas. Prvu fazu možemo u istoriografiji i kulturi uočiti 1948. kada dolazi do raskida između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Tada se, baš kao što se vrše čistke u političkoj areni, brutalno menja stil opisivanja Narodnooslobodilačke borbe i uloge koju je u njoj imala Crvena armija. U trenutku kada se sovjetska vojska nalazi na jugoslovenskim granicama, bilo je potrebno prikazati je u sasvim drugačijem svetlu. Interesantan primer u spomeničkoj kulturi sećanja su dva monumentalna spomenika na teritoriji Vojvodine. Jedan je spomenik „Pobeda“, posvećen Batinskoj bici u kojoj su se partizani i crvenoarmejci borili rame uz rame u jednom od najtežih bojeva vođenih na našem prostoru od 1941. do 1945. Drugi je spomenik „Sloboda“ na Fruškoj Gori (inače najveći spomenik u Vojvodini) na kome nema pripadnika Crvene armije.

Tu su samo partizani, koji zajedno sa narodom oslobođaju zemlju od okupatora. Poruka je, dakle, jasna. Partizani su jedina vojska istinski posvećena oslobođenju i borbi za Jugoslaviju i narod će svoju vojsku podržati u borbi protiv svakog neprijatelja, pa makar to bio i dojučerašnji saveznik – Sovjetski Savez.

Druga faza nastupa 1980. kada onovremenom rukovodstvu postaje jasno da će ubrzo doći do ekonomskog, ideološkog, a možda i teritorijalnog preuređenja zemlje. Faza kreće sa promenom vizure na lik i delo Josipa Broza Tita. Čak i Titov biograf Vladimir Dedijer 1984. objavljuje svoje „Nove priloge za biografiju Josipa Broza Tita“, koji su daleko manje cenzurisani, zbog čega se može reći da je ovo delo i danas značajno kada je u pitanju biografija jugoslovenskog predsednika. Fokus se polako prebacuje sa antifašističke borbe na pitanje stradanja u logorima i na međunacionalna trvenja tokom Drugog svetskog rata, jasno je zbog čega. Jugoslavija je tokom decenije između 1980. i 1990. delegitimisana kao država i na neki način kulturna i naučna elita zemlje je pripremila teren za njen raspad.

Devedesete godine prošlog veka donose nam narednu fazu tokom koje dolazi do menjanja imena gradova i ulica, počinje se sa intenzivnim prečutkivanjem i smislenim zaboravljanjem jugoslovenskog antifašizma. Socijalistički model na kome je funkcionalisala nekadašnja država proglašen je disfunkcionalnim, pa samim tim i sve vezano za ovaj poredak, treba da bude eliminisano iz javne rasprave i svakodnevnog života građana u svim novoformiranim državnim jedinicama. Može se reći da u ovoj fazi počinje period kolektivnog poremećaja ličnosti kod naroda bivše Jugoslavije. Traži se nekakav novi, a zapravo „stari“ identitet, koji i ne postoji. U tom kontekstu se mogu sagledati i ideje o „prastarim Srbima, Hrvatima, Makedoncima“ i svim ostalim narodima.

Ono što iznenađuje je da je treća faza zapravo bila umerenija od četvrte faze koja nastupa nakon 2000. i otvaranja evropske i evroatlantske perspektive regiona. Ne dolazi do očekivane stabilizacije već do bujanja revizionizma koji započinje brutalni obračun sa prošlošću. Menja se čak i slika o primerima najvećeg junaka koji se do tada nisu dovodili u pitanje. Nestaju spomenička obeležja, što je karakteristično za Hrvatsku, dok se u Srbiji, uglavnom, jednostavno prepustaju zaboravu. Sakate se bibliotečki katalozi, a školski udžbenici se menjaju do neprepoznatljivosti.

Položaj partizanskih boraca je sveden na najniži nivo i oni su svi podvedeni pod stereotip revolucionarnog avanturiste koji, bez razmišljanja o širem planu, kreće u borbu koja se vodi samo sa ciljem osvajanja vlasti, pljačkanja naroda i saradnje sa svakim stranim faktorom, ako se za to ukaže prilika. Dobar primer za revizionističko delovanje u ovoj fazi je i izjednačavanje četničkog i partizanskog pokreta u zakonodavstvu Republike Srbije.

Petu fazu možemo uzeti sa rezervom i možemo je sagledati kao pozitivnu i kao negativnu i ona je, pre svega povezana sa izbijanjem ekonomskе krize 2008. Dakle, u pitanju je doba konfuzije u kome dolazi do izjednačavanja žrtava i dželata, kolaboracionističkih i antifašističkih pokreta, izmena sećanja na holokaust, ali i pojedinih pozitivnih primera kada je u pitanju sećanje na internacionalni antifašizam. Naime, sasvim je jasno da su društvene elite iskoristile priliku da skrenu pažnju javnosti sa krupnih ekonomskih problema na pitanja koja su ponovo proglašena otvorenim i nerešenim, kao što je na primer, pitanje borbe protiv okupatora tokom Drugog svetskog rata. Pozitivna strana bi se mogla videti u tome što bi ova kve tendencije, makar i nehotično, mogle dovesti do pomirenja u regionu, ali takve pretpostavke čemo prepustiti sudu vremena.

Kada je reč o istorijskom revizionizmu, zemlje bivše Jugoslavije mogu biti posmatrane kao savršen primer intenzivnog revizionizma koji upreže sva sredstva koja nam savremeno doba stavlja na raspolaganje. Zašto je to tako? Sve zemlje bivše SFRJ prolaze od kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošlog veka kroz kompleksnu i sveobuhvatnu društvenu transformaciju, čiji su ciljevi i dostignuća različiti u svakoj od bivših republika. Premda se situacija još uvek nije dovoljno iskristalisala i još uvek nemamo sasvim jasnu perspektivu, možemo zaključiti da je Slovenija imala najmanje traumatičnu tranziciju. Kada su u pitanju Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija, teško je govoriti o uspesima pomenute transformacije. Naime, primetan je izvestan boljitet, npr. ulazak Hrvatske u EU, kao i dodeljivanje statusa kandidata za članstvo Srbiji, ali su ovi uspesi, ako ih uopšte tako možemo zvati, sasvim ograničeni. Naime, društvo u republikama nekadašnje Jugoslavije duboko je podeljeno i ima zaoštren odnos prema mnogim pitanjima. Siromaštvo, korupcija i bogaćenje privilegovanih pojedinaca formiraju začarani krug koji region vuče ka dnu ekonomskе leštvice starog kontinenta.

Usporena i konstantno ometana privreda ne stvara uslove za dalji napredak i dublju društvenu reformu. Umesto toga, ovakva atmosfera rađa nove sukobe i netrpeljivosti i konstantno otvara nove frontove ka raznim, često izmišljenim ili izmaštanim neprijateljima. Ovakvi uslovi stvaraju idealan teren za raspojasani istorijski revizionizam koji više ne zna za granice. Pogled na važna pitanja identiteta naroda i narodnosti bivše Jugoslavije tako se često krivi da je njegove devijacije već teško ispratiti. Ono što je osamdesetih godina počelo kao pozitivna pojava stabilizacije kada je u pitanju socijalistička, pre svega biografska literatura prepuna hvalospeva, danas je postao ozloglašeni revizionizam koji prošlost prilagođava savremenim političkim i kulturnim tendencijama po sopstvenom nahođenju. Rešenje, kao što je to uvek slučaj, možemo pronaći u uzrocima istorijskog revizionizma. Posledice mogu biti sanirane u uslovima širokog društvenog dijaloga i transformacije kao i pomirenja u regionu. Jedino kroz saradnju i kompromis može se ublažiti i eliminisati pogubno delovanje revizionističke istoriografije na kulturu i društvo u celini. Do tada, ostaje nam da pišemo bez predrasuda, istinito, na osnovu istorijskih izvora koji su nam dostupni.

MIROSLAV SAMARDŽIĆ

PETROVGRADSKA IDEOLOGIJA

R

evizija novije istorije Srbije i restauracija kapitalizma počinju dolaskom na vlast Slobodana Miloševića, ali se radikalizuju posle petooktobarskih promena 2000. Da bi ovaj poduhvat bio izvršen, neophodno je bilo da se iz kolektivnog i individualnog sećanja izbrišu sve vrednosti i događaji koji su u prošlosti osporavali kapitalizam.

Svaki sistem ima poželjnu viziju prošlosti, sećanje je politički resurs koji vladajuće grupe koriste kako bi ojačale svoje pozicije moći, ono nije autonomno i spontano, već organizovano. Vlast se ne može osvojiti i zadržati samo silom, potrebno je obezbediti dobrovoljni pristanak podređenih, bez kulturne hegemonije ona nije moguća. Ukoliko su verovanja i vrednosti ljudi u suprotnostima sa potrebama nekog sistema, onda on nema legitimitet, nestabilan je. Dejvid Hjum je upozoravao da je sila na strani podređene većine, manjine vladaju pomoću ideja.

Kako bi se postigli ovakvi ciljevi, najpre je u vreme vladavine DSS, 2006. godine donet prvi Zakon o rehabilitaciji, a potom, 2011. u vreme vladavine DS donet je drugi (Sl. glasnik RS”, br. 33/2006; 92/2011). Zakon iz 2006. nije sadržao skoro nikakva ograničenja u pogledu prava na rehabilitaciju, u Zakonu iz 2011. ona postoje, ali nedovoljno. Zakonom iz 2011. uređuje se rehabilitacija lica koja su iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga lišena života, slobode ili drugih prava do dana stupanja na snagu ovog zakona. Dakle, ne postoji vremenska granica u prošlosti. Osnov za rehabilitaciju je da je neko lice kažnjeno bez sudske ili administrativne odluke.

Rehabilitacija je moguća i za lica koja su kažnjena sudskom ili administrativnom odlukom ukoliko je ona bila doneta protivno načelima pravne države i opšteprihvaćenim standardima ljudskih prava i sloboda.

Pravo na rehabilitaciju nemaju lica koja su za vreme trajanja Drugog svetskog rata na teritoriji Republike Srbije lišena života u oružanim sukobima kao pripadnici okupacionih oružanih snaga i kvislinških formacija. Ne mogu se rehabilitovati i nemaju pravo na vraćanje oduzete imovine pripadnici okupacionih snaga koje su okupirale delove teritorije Republike Srbije tokom Drugog svetskog rata i pripadnici kvislinških formacija, a koji su izvršili, odnosno učestvovali u izvršenju ratnih zločina.

Prema tome, po slovu zakona, pravo na rehabilitaciju imaju i lica koja su bila pripadnici okupacionih i kvislinških formacija, pod uslovom da nisu učestvovala u vršenju ratnih zločina, tj. da odlukom nekog organa posleratnih vlasti nisu proglašena za ratne zločince ili učesnike u ratnim zločinima i ukoliko nisu poginula u oružanim sukobima.

Pravne posledice rehabilitacije za rehabilitovano lice i za druga lica određena ovim zakonom su mere uklanjanja i ublažavanja posledica ništavih, odnosno nepunovažnih akata i radnji i obuhvataju pravo na poseban penzijski staž, mesečnu novčanu naknadu (poseban dodatak), zdravstvenu zaštitu i druga prava iz zdravstvenog osiguranja, pravo na vraćanje konfiskovane imovine i obešećenje za materijalnu i nematerijalnu štetu (rehabilitaciono obešećenje).

Prema Zakonu o vraćanju oduzete imovine i obešećenju (zakon o restituciji), lice koje je bilo pripadnik okupacionih snaga koje su delovale na teritoriji Republike Srbije za vreme Drugog svetskog rata, kao ni njegovi naslednici nemaju pravo na vraćanje imovine ili obešećenje. Zanimljivo je da se u ovom zakonu kvislinške formacije ne pominju ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 108/2013, 142/2014, 88/2015 - odluka US i 95/2018).

Ovakva apsolutizacija pravnog formalizma nije slučajna. Trebalo je kriminalizovati jugoslovenske komunističke antifašiste, a glorifikovati saradnike nacista prvenstveno zbog toga što su bili antikomunisti. Za političku i kulturnu hegemoniju nove srpske buržaozije korisniji su Nedić, Ljotić, Draža Mihailović, Nikola Kalabić i sl. nego partizani, važniji su interesi kapitalizma od antifašističke borbe.

Cilj je da se borba za socijalnu pravdu i ravnopravnost diskredituje kao teroristička utopija. Ljotićevci su govorili:

”Zašto se Karađorđe kloao i borio, kad je mogao mirno trgovati”. Prema revizionistima, kolaboracija sa nacistima u ime navodne zaštite srpskog naroda bila je optimalna politička strategija, a ustanački je bio avanturizam koji je razgnevio okupatora.

Kada bi se Nirnberški proces ocenjivao po kriterijumima savremene pravne države i opšteprihvaćenim standardima ljudskih prava i sloboda, svi bi nacistički zločinci bili rehabilitovani. Neselektivni kriterijumi sadržani u Zakonu omogućili su i rehabilitaciju sremskih ustaša, koji su tokom Drugog svetskog rata počinili stravičan genocid nad Srbima, Jevrejima i Romima. Projektovanje danas važećih pravnih standarda na ratni period dovodi do favorizacije prava zločinca u odnosu na pravo žrtve (Summum Ius, summa iniuria.) Apsolutizacija pravnog formalizma dovela je do poništavanja elementarne pravde.

Osoba koja je nacistima izdala narodnog heroja Žarka Zrenjanina sudski je rehabilitovana 2017. god. a odmah potom usledila je inicijativa da se promeni naziv grada koji se po njemu zove.

Prema izveštavanju medija sudovi u Srbiji počeli su da rehabilituju pripadnike ustaškog pokreta i ozloglašene SS Princ Eugen divizije, a država je, posle odluke Upravnog suda, u obavezi da im vratи kuće i njive! Naravno, treba podržati rehabilitaciju lica koja su posle 1945. bila proganjana zbog nenasilnog političkog delovanja, ili samo zbog iznošenja stavova drukčijih od stavova tada vladajućeg Saveza komunista.

Radi se o pojavi koju su sociolozi nazvali anti-antifašizam. Obnovljenom kapitalizmu potrebno je da neguje kulturu sećanja koja ne dovodi u pitanje aktuelne odnose moći. Umesto dokazanih heroja koji su poginuli boreći se za slobodu, favorizuju se notorni izdajnici i istorijske ličnosti koje su pozнате samo po saradnji za fašističkim okupatorima. Učestalom rehabilitacijama ratnih zločinaca i saradnika nacista i izdajnika podržavaju se moralni temelji na kojima počiva društvo. Društvo koje nije u stanju da razlikuje dobro od zla ne može opstatati. Rehabilitacije podstiču nemoralno postupanje, ispostavlja se da ne postoji sankcija za rđavo ponašanje. U Srbiji anti-antifašizam je sastavni deo neoliberalne tranzicije, čiji je cilj da se uspostavi sistem u kome je vlasništvo nad svim privrednim i prirodnim bogatstvima u rukama stranog i domaćeg kapitala. Da bi zemlja bila potisnuta u periferni, podređeni položaj, moraju se poništiti antifašističke tekovine kao što su javno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, samoupravljanje, socijalna prava.

Da bi obnovljeni kapitalizam mogao glatko da funkcioniše, moraju se iz kolektivnog i individualnog pamćenja proterati borci za društvenu pravdu i partizanski pokret. Parola jugoslovenskog antifašizma je bila „Tuđe nećemo – svoje ne damo“. Danas nas neoliberali uče kako sve što vredi moramo da prepustimo strancima, pa će nam onda biti bolje kad ne budemo imali ništa. Da bi strane kompanije postale vlasnici sve vredne imovine u Srbiji, mora se potisnuti u zaborav cela srpska oslobođilačka politička kultura. Anti-antifašizam je deo neoliberalnog projekta čiji je cilj da se radnička klasa ponovo potisne u podređeni položaj i da ima samo onu društvenu ulogu koju joj određuje krupni kapital.

U Zrenjaninu se povremeno obnavlja inicijativa da se gradu promeni naziv u Petrovgrad. Poslednji talas nastupio je 2017. godine kada je grupa vlasnika krupnijih privatnih preduzeća, mahom trgovачkih, osnovala udruženje „Petrovgrad“.

Istorijski naziv današnjeg Zrenjanina bio je Veliki Bečkerek. Ukazom kraljevskih namesnika marta 1935. naziv je promenjen u Petrovgrad. Na drugu godišnjicu oslobođenja, oktobra 1946. grad je dobio naziv Zrenjanin. U oba slučaja naziv je promenjen bez demokratskog izjašnjavanja. Međutim, referendum o ovoj temi organizovan je 1992. Tada se dvotrećinska većina birača koji su izašli izjasnila protiv promene naziva.

Dok je početkom devedesetih inicijativu pokrenula tada vladajuća partija SPS, koja se u to vreme nije u potpunosti odricala socijalističkog nasleđa, danas iza ovog poduhvata stoje potpuno drukčiji protagonisti: lokalni kapitalisti, uz podršku nekih političkih stranaka (DSS, Dveri, SRS.) i poznatih intelektualaca naglašeno nacionalne orientacije (akademici Kosta Čavoški, Matija Bećković, Vasilije Krestić). Među istaknutim članovima „Petrovgrada“ ima i bivših članova SKJ koji se tokom socijalističkog perioda nisu isticali kao kritičari režima, a veliki srpski nacionalisti postali su posle dolaska na vlast Slobodana Miloševića. Radi se o konvertitskoj inteligenciji, koja parazitira na nacionalizmu i predstavlja glavni ideoološki servis kapitalističkih krugova u gradu. Bivši komunisti na taj način peru vlastite biografije.

Da bi ovaj cilj bio postignut, vršene su dugogodišnje pripreme. Uz podršku lokalnih kapitalista formirano je više sportskih klubova sa nazivom „Petrovgrad“, uključujući i Udruženje odgajivača golubova srpskih visokoletača SRB-797.

Desničarski krugovi u Zrenjaninu sarađuju sa drugim sličnim organizacijama i pojedincima u Srbiji. Tako je „Humanitarna organizacija Svetosavlje“ bila 2010. pokrovitelj trećeg izdanja knjige Boška Obradovića, Srpski zavet-srpsko nacionalno pitanje danas. (Srpski sabor dveri, Beograd, 2010). Svetosavlje je jedan od osnivača „Petrovgrada“.

Pokretači inicijative protivili su se održavanju referendumu o promeni naziva, što ukazuju da oni smatraju stanovnike Zrenjanina nedoraslim da sami donesu odluku o tome kako grad treba da se zove. Namera „Petrovgrada“ je bila da se naziv Zrenjanin promeni tako što će Skupština grada ukinuti odluku iz 1946, što pokazuje u kojoj meri je ovu inicijativu karakterisao diletantski pristup. Naime, nazivi opština i gradova, nazivi naseljenih mesta i katastarskih opština, kao i način njihove promene, utvrđeni su Zakonom o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije (Sl. glasnik RS, br. 129/2007, 18/2016 i 47/2018). Inicijativu za promenu naziva naseljenog mesta utvrđenog ovim zakonom može pokrenuti skupština jedinice lokalne samouprave, građani, mesna zajednica i drugi zainteresovani organi zajednice. Predlog za promenu naziva postojećeg naseljenog mesta, utvrđuje se po prethodno pribavljenom mišljenju nadležnog organa teritorijalne autonomije i skupštine jedinice lokalne samouprave.

Prema tome, naziv Zrenjanin utvrđen je zakonom koji je donela višestrašnačka Narodna skupština i može biti promenjen samo izmenom tog zákona. Odluka koju je donela jednostranačka gradska vlast iz 1946. već odavno ne proizvodi nikakakvo pravno dejstvo, ona je derrogirana razvojem pravnog sistema i njeno eventualno ukidanje bilo bi potpuno besmisleno. Prema Ustavu Republike Srbije, zakon može da predloži svaki narodni poslanik, Vlada, skupština autonomne pokrajine, najmanje 30.000 birača, kao i Zaštitnik građana i Narodna banka Srbije u oblastima iz svoje nadležnosti. Nadležnost jedinice lokalne samouprave u ovoj materiji sastoji se od prava pokretanja inicijative i davanja mišljenja. Skupština grada Zrenjanina svojom odlukom ne može promeniti naziv naseljenog mesta.

Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi, skupština jedinice lokalne samouprave može na sopstvenu inicijativu da raspiše referendum o pitanjima iz svoje nadležnosti. Skupština je dužna da raspiše referendum na predlog koji podnese najmanje 10% birača od ukupnog biračkog tela u jedinici lokalne samouprave, na način utvrđen zakonom i statutom. („Sl. glasnik RS“, br. 129/2007, 83/2014 - dr. zakon, 101/2016 - dr. zakon i 47/2018)

Odluka putem referendumu doneta je ako se za nju izjasnila većina građana koja je glasala, pod uslovom da je glasalo više od polovine ukupnog broja građana. Odluka doneta na referendumu je obavezna, a skupština jedinice lokalne samouprave je ne može staviti van snage, niti izmenama i dopunama menjati njenu suštinu u narednom periodu od godinu dana od dana donošenja odluke.

Prema Statutu grada Zrenjanina o inicijativi za promenu naziva postojećeg naseljenog mesta građani se izjašnjavaju na referendumu (“Službeni list grada Zrenjanina”, br. 7/19). Odluka doneta na referendumu obavezuje samo Skupštinu grada Zrenjanina, ali ne i predlagače zakona ili Narodnu skupštinu. Bez obzira na to, takva odluka imala bi veliku političku težinu, jer bi bilo krajnje problematično da se naziv jednog velikog grada promeni bez saglasnosti njegovih stanovnika.

Budući da Zakon o teritorijalnoj organizaciji ne predviđa obavezni referendum, u proceduri za promenu naziva postojećeg naseljenog mesta Zrenjaninski socijalni forum (ZSF) pokrenuo je 2018. inicijativu za promenu ovog zakona. ZSF smatra da je neophodno da Zakon bude dopunjena odredbom po kojoj će, pre utvrđivanja predloga za izmenu Zakona, biti obavezno održavanje konsultativnog referendumu u naselju čiji naziv se menja. U tom slučaju Narodna skupština raspolaže potrebnim informacijama o stavovima građana o ovoj temi. Zahvaljujući postojećoj proceduri moguća je česta i nedemokratska promena naziva, što može imati velike štetne ekonomske, društvene i političke posledice. Naziv naseljenog mesta je njegovo bitno obeležje, on predstavlja značajan deo identiteta neke sredine i ljudi koji u njoj žive. Zbog toga je neophodno da oni koji su najzainteresovaniji imaju pravo da se izjasne na referendumu da li žele promenu ili ne.

Prvi zadatak protagonista promene naziva bio je uspostavljanje kontrole nad zrenjaninskim institucijama kulture kako bi se sprečila organizacija programa koji ne odgovaraju ideološkim pogledima ove grupe. Ovaj nacionalistički blok za svoje aktivnosti obilato je koristio javne resurse, dok su protivnici bili prinuđeni da iznajmljuju prostor za svoje manifestacije pod komercijalnim uslovima.

Obrazloženje za promenu naziva grada je da je kralj Petar I značajnija ličnost nego Žarko Zrenjanin. Takođe, ističe se da je, navodno, naziv Petrovgrad utvrđen na demokratski način, za razliku od naziva Zrenjanin.

Istorijski argumentacija pristalica Petrovgrada je potpuno neutemeljena. Kralj Aleksandar je 1929. uveo diktaturu i raspustio sve skupštine. Nije poznato kada su, i da li su, posle toga održani lokalni izbori u Velikom Bečkereku i po kojim izbornim pravilima. Naziv Veliki Bečkerek promenjen je administrativnim putem, ukazom kraljevskih namesnika po nedemokratskoj proceduri. Osim toga, okupacione nacističke vlasti nikad zvanično nisu ukinule naziv Petrovgrad, što se može videti po službenim pečatima na kojima je uporedo upotrebljavan i naziv Gross Betschkerek, na nemačkom jeziku i Petrovgrad, na srpskom. Takođe, Nedićeva vlada decembra 1941. izvršila je teritorijalnu podelu okupirane Srbije na četrnaest okruga. Jedan je bio i Banatski sa sedištem u Petrovgradu (Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu, Beograd 1992. Str.460). Dakle, Petrovgrad je bio zvanični naziv grada u kontinuitetu od 1935. do 1946.

U kampanji protiv Žarka Zrenjanina protagonisti promene naziva grada nisu birali sredstva, dovodili u pitanje moralni integritet poginulog narodnog heroja. U jednoj publikaciji koju je izdalo Udruženje „Petrovgrad“ prenose se i insinuacije nekih anonimnih blogera koji spočitavaju Žarku Zrenjaninu da je silovao žene i da je zbog toga između dva rata bio više puta osuđivan (Zašto Petrovgrad, Inicijativa za povratak starog imena grada Zrenjaninu, str.7). Ni nacistička propaganda nije se koristila tako prljavim sredstvima.

Srpski desničari namerno zanemaruju činjenicu da je fašizam bio izuzetna istorijska pojava. Nemački nacizam imao je ambiciju da uništi ili porobi sve narode koji su u njihovoј ideologiji označeni kao niže rase. Hitler je lično bio veliki srbofob. U okupiranoj Evropi jedino u Srbiji je važilo pravilo sto za jednog. Kada su jedinice Vermahta sredinom aprila 1941. ušle u današnji Zrenjanin, najpre su na gradskoj kući istakli parolu „Ova zemlja je bila i ostaće Nemačka“. Odmah je pohapšeno oko 1300 Jevreja koji su osamnaestog avgusta sprovedeni gradskim ulicama do Begeja i šlepovima deportovani u Beograd, gde su skoro svi pobijeni. To je najcrnji dan u istoriji našeg grada.

Dok su drugi mirno gledali kako nastupa sumrak civilizacije, banatski komunisti organizovali su otpor. U ravnici nisu postojali nikakvi uslovi za gerilsko ratovanje. Jedino sklonište bili su kukuruzi, ustanici su unapred bili osuđeni na pogibiju. Banatski krvnik Špiler pobio je hiljade civila, hapsio je majke sa malom decom.

Danas desničari smatraju da ljudi koji su dali svoje živote boreći se protiv nacističkih okupatora nisu dovoljno značajne ličnosti. Šta bi se desilo kada bi u Francuskoj neko tražio da se ne poštuje kult Jovanke Orleanke, zbog njenog skromnog porekla.

U antičkoj Grčkoj postojao je kult Kinegire, običnog vojnika, koji je tokom Maratonske bitke desnom rukom držao persijski brod. Kada su mu Persijanci odsekli desnu ruku, on je brod držao levom, kad su mu odsekli i tu ruku, on je brod držao zubima, dok ga nisu ubili. Grci su jednako cenili Kinegiru kao i Sofokla, Eshila Euripida, Sokrata, Platona, Aristotela...

Guranjem u zaborav partizanskog pokreta i boraca koji su poginuli, indirektno se normalizuje fašizam i šalje poruka da je nacistička okupacija Srbije bila kao i svaka druga, običan rat. Ime Zrenjanin značilo je da su privredna i prirodna bogatstva u vlasništvu našeg naroda, u obnovljenom kapitalizmu sva vredna imovina pripadaće mahom strancima. U socijalističkom periodu grad Zrenjanin bio je industrijski gigant, preduzećima su upravljali radnici, poljoprivredno zemljište korišćeno je da se prehrani naše stanovništvo, svi su mogli da se leče i školuju. Komunistički pesnik Oskar Davičo pevao je:

“Osto je u Pavlišu”.

Ne. Zrenjanin hoda gradom
u kom
sve manje je tuge.

Danas su radnici bedno plaćeni i obespravljeni, a naša obradiva zemlja izdaje se u zakup stranim korporacijama ili je u vlasništvu domaćih tajkuna. Skupština grada Zrenjanina 2017. god. izdala je skoro 2500 hektara obradive zemlje u tridesetogodišnji zakup nemačkoj kompaniji Tenis, a domaće zemljoradnike je na taj način izbacila iz posla. Udruženje „Petrovgrad“ tom prilikom nije protestovalo.

Zašto je novoj zrenjaninskoj buržoaziji potrebna promena naziva grada? Ne radi se o slučajnoj inicijativi, oni veličaju monarhiju kako bi opravdali postojeću socijalnu hijerarhiju. Klasni instinkt podstiče ih da društvenu simboliku prilagode potreбama proizvodnog aparata. Nazivi naseljenih mesta, ulica i trgova itd. moraju izražavati potrebe, vrednosti i interesе vladajućih grupa, klase.

Simbolika saopštava ko vlada, paralelno ne mogu postojati kapitalistička eksploracija i društvena simbolika koja favorizuje socijalnu jednakost i javno vlasništvo. Ne idu zajedno kapitalizam i naziv grada Zrenjanin, iza koga stoje sasvim drukčije političke vrednosti. Interesi kapitalista nalažu da sve društvene ustanove budu hijerarhijski organizovane, po modelu privatnog preduzeća. Simboli orijentisu ponašanje, saopštavaju nam koje je naše mesto u sistemu vlasti, govore o tome ko smo mi i poručuju da nema alternative. Stanovništvo se na taj način disciplinuje jer vlast nije koncentrisana samo u državnom apartu.

Sistem socijalne nejednakosti se legitimira veličanjem monarhije, a kriminalizuje se svaki politički pokret i ideologija koji počivaju na jednakosti i društvenoj pravdi. Nacija je jedina vrednost, ko insistira na ostvarivanju univerzalnih vrednosti taj, prema njihovom tumačenju, podriva temelje nacije. Srpsko je fiksirani, obavezni, vanvremenski identitet. On ujedinjuje i bogate i siromašne, eksploratore i eksploratisane u jednu, nekonfliktnu, zavetnu zajednicu, kojoj su interesi gornjih slojeva društva identični sa interesima običnih ljudi. Na taj način se vlasnički slojevi oslobađaju socijalnog pritiska od ozdo tako što se podređenim slojevima umesto klasne svesti nameće nacija kao jedino identitetsko sidro. Elita vlasti nastoji da kontroliše sećanje i istorijski narativ, da naturalizuje kapitalizam i ubije nadu da je promena moguća. U našoj istoriji vredno je samo ono što odgovara njihovim trenutnim interesima.

Kriminalizacija socijalizma i veličanje monarhije otežavaju političko organizovanje radnika, ometaju ih u razvijanju i prihvatanju političkih koncepta koji mogu dovesti do popravljanja njihovog društvenog položaja. Treba proterati Žarka Zrenjanina i sećanje na socijalizam kako bi se smanjile plate radnicima. Pojedini zrenjaninski preduzetnici, istaknuti članovi "Petrovgrada", negodovali su zbog visine zarada koje radnicima isplaćuju u nemačkoj kompaniji Dreksmajer koja posluje u Zrenjaninu, zbog čega njihove firme napušta sve veći broj zaposlenih. S obzirom na uslove i intenzitet rada plate u Dreksmajeru nisu uopšte visoke, nego su plate u drugim preduzećima skandalozno niske. Nova srpska buržaozija dobro razume da su nadnica i profit, radnici i kapitalisti u nepomirljivom sukobu. Kapitalisti koriste slabu političku organizovanost radničke klase kako bi do maksimuma intenzivirali eksploraciju zaposlenih i tako povećali svoje profite.

Njima ne pada na pamet da radnike zadrže u svojim preduzećima tako što će im povećati plate i poboljšati uslove rada, već traže da se smanje plate u drugim preduzećima, i da se tako u Zrenjaninu proizvede socijalna katastrofa.

Da bi izdržala konkurenčiju moćnijeg stranog kapitala, domaća buržoazija razvija ideologije koje počivaju na kvazipatriotizmu, oni nastoje da pokazuju kako nisu eksplotatori nego borci za nacionalnu stvar koji ispravljaju istorijske nepravde. Prema njima, socijalizam je naneo štetu celoj naciji, a ne samo vlasničkim slojevima. Kralj se ne može dovoditi u pitanje, kao ni gazda u preduzeću. Kralj vlada po pravu krvi, ne bira ga narod, baš kao što ni zaposleni u privatnim preduzećima ne mogu učestovati u upravljanju. Petrovgradska ideologija je način na koji vlasnički slojevi nastoje da dobiju širu podršku i ojačaju svoju društvenu i političku moć. Tim putem oni obezbeđuju dobrovoljni pristanak podređenih na nepovoljni društveni položaj i podrivaju klasnu solidarnost.

Ideja kleronacionalista i lokalnih tajkuna da se promeni naziv grada Zrenjanina bez saglasnosti njegovih stanovnika izazvala je veliko ogorčenje građana i najveću do tada političku mobilizaciju posle promena 2000. Akciju protiv su vodili građani i organizacije civilnog društva, političke stranke su se poslednje uključile. Zahvaljujući odlučnosti Zrenjaninci i Zrenjaninaca aktuelna vlast nije podržala promenu naziva, što je, za neko vreme, oslabilo pritisak koji se vrši u tom pravcu. Nacionalističke krugove u gradu čine konformisti koji strogo vode računa da ih srbovanje ne dovede u konflikt s vlastima. Oni nikad ne iznose stavove o Briselskom sporazumu ili nacionalnoj politici koju vodi Aleksandar Vučić, u tome se razlikuju od akademika koji ih podržavaju. Petrovgrađani su koncentrisani isključivo na prošlost, svoj nacionalizam ne ispoljavaju izjašnjavanjem o aktuelnim političkim problemima.

Pripadnici ljotićevske organizacije Srbska akcija oskrnavili su spomenik Žarku Zrenjaninu maja 2018

ANTIFASISTIČKI

borci iz Banata

VLADIMIR KOLAROV KOČA (1914 - 1941)

Koča Kolarov bio je revolucionar, pesnik i učesnik Narodnooslobodilačke borbe. Rođen je u Melencima 2. avgusta 1914. Njegov otac Marko Kolarov poginuo je u Prvom svetskom ratu. Sa majkom Emilijom preselio se u Veliki Bećkerek, gde je završio gimnaziju. Vladimir je bio blizak komunističkoj ideji od najranije mladosti. Napisao je poemu „O mladom radniku u velikoj fabrici“ zbog koje je imao određenih problema u školi. Još kao gimnazijalac postao je član Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Studirao je arhitekturu u Beogradu, gde se povezao sa mnogim kulturnim organizacijama, pisao za časopise i učestvovao u radu pozorišta. Istovremeno, organizovao je kulturne manifestacije u Petrovgradu. Postao je član KPJ 1937. a 1940. je uhapšen, zajedno sa nekolicinom drugih članova partije u velikoj antikomunističkoj raciji. Kolarov nije progovorio i pušten je posle višestrukih saslušanja. Kada je počeo aprilski rat, prijavljuje se u dobrovoljce i preko Pančeva, Beograda i Užica stiže do Sarajeva.

Kako je ubrzo došlo do sloma vojske Kraljevine Jugoslavije, dobrovoljački odred se nije formirao, pa se Koča vraća u Petrovgrad gde odmah počinje da radi na organizaciji antifašističke borbe. Uhapšen je 23. jula 1941. a streljan na Bošnjakovom salašu 26. jula 1941. Njegova majka Emilija pridružila se Narodnooslobodilačkom pokretu posle njegove smrti i ušla je u oslobođeni Petrovgrad 22. oktobra 1944. Po Vladimиру – Koči Kolarovu dobile su imena ulice u Novom Sadu, Zrenjaninu i Novom Kneževcu. Zrenjaninska gimnazija je nosila njegovo ime do 1993.

RUŽA ŠULMAN (1917 - 1941)

Ruža Šulman bila je revolucionarka i učesnica Narodno-oslobodilačke borbe. Rođena je 6. januara 1917. u Velikom Bečkereku. Tamo završava osnovnu školu i trogo-dišnju akademiju. Veoma brzo se upoznala sa levičarskim idejama i priključila se omladinskoj komunističkoj organizaciji. Upoznaje Koču Kolarova 1936. i ulazi u SKOJ. Učestvovala je u različitim partijskim aktivnostima, zbog čega je uhapšena 1937. Primljena je u KPJ 1938. posle čega intenzivira rad. Ponovo je uhapšena, zajedno sa više svojih partijskih drugova 1940. U to vreme je već bila verena za Kolarova, a policija ju je pritiskala i batinala kako bi odala svog budućeg muža. Ona nije dala informacije i oslobođena je posle višednevnog ispitivanja. Ruža Šulman bila je hrabra i inatna, pa ništa nije rekla ni nacističkim ispitivačima koji su je mučili nakon hapšenja 23. jula 1941. Streljana je zajedno sa Kočom Kolarovim, Aldanom, Arsenovim i Frankom na Bošnjakovom salašu 26. jula 1941. Po njoj se zove ulica u Zrenjaninu, kao i naselje koje se formiralo u okolini te ulice.

Ruža Šulman

SOFIJA - SONJA MARINKOVIĆ (1916 - 1941)

Sonja Marinković je jedna od najinspirativnijih ličnosti Narodnooslobodilačke borbe u Vojvodini. Rođena je 3. aprila 1916. u Striježevici kod Požege. Majka joj je bila učiteljica a otac sveštenik. Posle smrti njene majke, seli se u Surduk, sremsko selo nedaleko od Stare Pazove, gde se upisuje u osnovnu školu. Nakon toga prelazi u Sombor, gde započinje nižu gimnaziju. Završila je novosadsku Državnu žensku realnu gimnaziju i nakon toga otišla na studije u Zemun. Tamo je diplomirala na Poljoprivredno – Šumarskom fakultetu. Sonja je bila slabašne građe, a imala je i problema sa nogom, tako da je bila delimično hroma, to za nju nije predstavljalo problem. Bila je živog duha i nije prihvatala poraz. Ušla je u mnoge studentske organizacije, bila je član rukovodstva studenata na svom fakultetu i potpredsednica ženskih domova Zemuna. Učestvovala je na Međunarodnom kongresu za mir u Parizu 1937. kao predstavnik omladine Vojvodine. Bila je veoma omiljena među studentima Vojvodine, čak je zabeleženo da su joj više puta klicali prilikom javnih nastupa.

Levičarske ideje zainteresovale su je preko knjiga. Godine 1935. ulazi u SKOJ, a 1936. u KPJ. Kao agronom, zaposlila se u poljoprivrednoj organizaciji Novog Sada. Organizuje aktivnosti SKOJ-a, prikuplja pomoć za borce Internacionálnih brigada u Španiji, kao i za političke zatvorenike u Kraljevini Jugoslaviji. Njene aktivnosti vlast je pomno pratila, bila je dva puta hapšena, prvi put u Beogradu 1939. a zatim i u Novom Sadu 1940. Izašla je iz zatvora pred sam početak aprilskog rata. Kako bi izbegla dalji progon, prešla je u Petrovgrad kod sestre Vide. Tokom maja bila je u Zagrebu na savetovanju CK KPJ. Kako bi podržala i ubrzala formiranje odreda i sprovođenje akcija, Sonja polazi na specijalni zadatak u Beograd. Kao dobro poznata buntovnica, bila je prepoznata od strane agenata policije. Uhapšena je u Pančevu 14. jula, posle čega je dovedena u Petrovgrad na isledivanje. Teško je mučena, ali nije progovorila. Streljana je 31. jula na starom groblju na Bagljašu. Odbila je da okrene leđa streljačkom vodu i zahtevala od svojih dželata da joj pucaju u grudi. Sonja Marinković svojim delom postala je ideja vodilja za mnoge ustanike iz Banata i iz čitave bivše Jugoslavije. Spaljivanje njenih posmrtnih ostataka dve godine posle njene smrti bio je pokušaj da se ta ideja priguši, ali se ona, nasuprot tome, samo rasplamsala. Njen otac se odmah posle njene smrti priključio Narodnooslobodilačkoj borbi, a za Sonjinim idealima krenuo je i veliki broj Ba-naćana, željnih borbe. Sonja Marinković proglašena je za narodnog heroja 25. oktobra 1943. Po njoj ime nosi 48 škola u Vojvodini.

SLAVKO MUNĆAN SAVA (1910 - 1941)

Slavko Munćan bio je jedan od najistaknutijih revolucionara i boraca Narodnooslobodilačkog pokreta u južnom Banatu. Rođen je 6. juna 1910. u Kruščici, nedaleko od Bele Crkve. Gimnaziju je završio u Beloj Crkvi i Vršcu, posle čega upisuje Pravni fakultet u Beogradu. Još kao gimnazijalac ulazi u SKOJ, a član KPJ je od 1933. Učestvovao je u organizaciji velikih studentskih demonstracija održanih te godine. Učešće u ovim protestima dovelo je do pretresa njegovog stana u kome su pronađene zabranjene knjige i propagandni materijal KPJ. Odležao je mesec dana u pritvoru; pušten je, ali je izgubio pravo na polaganje ispita, pa se vraća u rodni kraj. Povezao se sa banatskim aktivistima, pre svih sa Žarkom Zrenjaninom, uz koga postaje jedna od istaknutih ličnosti pokreta. Ponovo je zatočen 1936. i osuđen na dve godine robije. Kaznu je služio u Sremskoj Mitrovici, gde su njegova uverenja dodatno osnažena pod uticajem mnogih političkih zatvorenika koji su tamo robijali. Čim je izašao, reaktivirao se i ponovo povezao sa Zrenjaninom, sa kojim 1940. organizuje pokrajinsku konferenciju KPJ.

Izdao ga je saborac Ratimir Ranisavljević odvevši ga u zamku koju je organizovala specijalna policija. Nije želeo da živ padne u ruke neprijatelju, pa je izvršio samoubistvo hicem iz pištolja u glavu. Proglašen je za narodnog heroja 7. jula 1953.

Slavko Munćan

SERVO MIHALJ (1900 - 1941)

Servo Mihalj bio je jedna od najistaknutijih ličnosti Narodnooslobodilačke borbe na tlu Banata. Rođen je 1900. u Velikom Bećkereku u zanatlijskoj porodici. Bio je radnik u krojačkoj zadruzi. Sa dvadeset godina ulazi u sindikat, a odmah zatim i u KPJ. Zalagao se za prava radnika, više puta je pritvaran i prebijan od strane policije. Uhapšen je 1929. i od Suda za zaštitu države osuđen na deset godina robije u Sremskoj Mitrovici. Tamo su se nalazili mnogi istaknuti članovi partije, tako da je sa sobom poneo veze koje će se pokazati važnima za razvitak pokreta u Vojvodini. Nakon povratka u rodni grad 1939. odmah stupa u kontakt sa Žarkom Zrenjaninom i ulazi u sam vrh partijske organizacije. Tokom aprilskih događaja 1941. učestvovao je u premeštanju PK KPJ iz Novog Sada u Petrovgrad. Komitet se više puta sastajao u njegovoj kući, a po otpočinjanju ustanaka, pored političkih, vršio je i vojne dužnosti. Učestvovao je u formiranju svih partizanskih odreda na tlu Banata, a od maja meseca bio je tražen i morao je da pređe u ilegalu.

Uhapšen je u jednoj od svojih baza u Petrovgradu, svirepo je mučen u svom gradu, a zatim je prebačen u Banjicu gde je naposletku i streljan 19. septembra 1941, istog dana kada je u Petrovgradu izvršena egzekucija više rodoljuba na Žitnom trgu. Po njemu ime nosi više škola u Vojvodini. Za Narodnog heroja Jugoslavije proglašen je 5. jula 1951.

Servo Mihalj

ŽARKO ZRENJANIN (1902 - 1942)

Žarko Zrenjanin Uča bio je jedan od najistaknutijih učenika NOB-a u Banatu, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, organizator ustanka i koordinator partizanske borbe. Rođen je 11. septembra 1902. u Izbištu kod Vršca, u seljačkoj porodici. Završio je gimnaziju u Segedinu, Beloj Crkvi i Pančevu, zatim je završio učiteljsku školu u Somboru 1923, a tokom svog obrazovanja upoznao se sa levičarskom mišlju. Pristupa KPJ 1927. a problema sa vlašću ima od 1926. Dolazi u Izbište, gde radi na opismenjavanju naroda i otvaranju čitaonica i biblioteka. Sekretar Okružnog komiteta postaje 1932. Organizuje malu štampariju u svojoj kući i deli materijal širom Banata, zbog čega je na redne godine osuđen na trogodišnju zatvorsknu kaznu, koju izdržava u Sremskoj Mitrovici i Lepoglavi. Tamo dolazi u kontakt sa mnogim istaknutim komunistima, što osnažuje njegova ubeđenja. Između 1936. i 1941. hapšen je još pet puta, mučen i progonjen, ali od političkog rada nije odustao ni u jednom trenutku.

Zajedno sa svojim saborcima pokreće i organizuje ustanak tokom 1941, a posle teških udaraca koje je partizanski pokret pretrpeo, reorganizuje i konsoliduje odrede i partijsku strukturu. Zbog velikih zasluga i važnosti za pokret, Tito pokušava da osigura njegov dolazak na slobodnu teritoriju u zapadnoj Bosni kao i prisustvo na prvom zasedanju AVNOJ – a u Bihaću. Zrenjanin je pao u neprijateljske ruke tokom priprema za ovo putovanje. Okupator ga je zbog njegovog značaja često nazivao Crvenim generalom i ulagao znatne napore da ga ukloni, svestan da bi njegovom likvidacijom Narodnooslobodilački pokret u Banatu bio obezglavljen. Neprijatelj je preko doušnika saznao za njegovo skrovište u selu Pavlišu, nedaleko od Vršca. Zrenjanin je poginuo u borbi 4. novembra 1942. zajedno sa svojim ratnim drugom Strahinjom Stefanovićem. Za narodnog heroja proglašen je 5. decembra 1944. a grad Petrovgrad je u njegovu čast preimenovan u Zrenjanin odlukom od 2. oktobra 1946. Ulice Žarka Zrenjanina nalaze se u preko 60 mesta u Srbiji i Vojvodini.

BORA MIKIN (1909 - 1942)

Bora Mikin bio je poznati borac i partizanski komandant u Banatu. Rođen je 1909. u Melencima u imućnoj zemljoradničkoj porodici. Nakon osnovne škole, po očevoj želji ostaje na imanju i bavi se poljskim radovima. Kako je njegovo rodno mesto bilo okrenuto levičarskim idejama u velikoj meri (više ljudi iz ovog kraja bili su učesnici Oktobarske revolucije u Rusiji), Bora se veoma brzo upoznao sa marksističkom mišlju i postao član KPJ 1936. Premda je njegova porodica posedovala dosta zemlje, organizovao je ratare u sindikat, među njima širio komunističke ideje i podsticao ih da se što intenzivnije bore za svoja prava. Često je pozivan na vojne vežbe, što ga nije sprečilo da agituje za KPJ. Zbog toga je uhapšen 1939. i od vojnog suda osuđen na jednu godinu zatvora. Pošto je tom prilikom lišen građanskih prava, nije morao da se odazove mobilizaciji tokom aprilske rata. Uprkos tome, sa grupom drugova odlazi u dobrovoljce. Kako je Kraljevina Jugoslavija veoma brzo poklekla, on se vraća u Melence i odmah se aktivira kao sreski komesar KPJ i organizator partizanskih odreda.

Tokom jula 1941. njegov odred izvodi više smelih akcija, od kojih je najznačajniji bio napad na žandarmerijsku stanicu i opštinu u Melencima. Nakon ovoga usledio je i napad na bašaidsku opštinu. Zajedno sa svojim borcima napadao je mesta na granici sa Rumunijom i naneo gubitke rumunskim snagama u Srpskoj Crnji. Od jeseni 1941. nalazi se u ilegalu i radi na reputaciji novih članova pokreta i na reorganizaciji partizanskih odreda. Premda se vešto kretao uprkos intenzivnoj potrazi, Bora je pao kao žrtva izdaje krajem novembra 1942. Tri odreda agenata i pripadnici Vermahta su mu pripremili zasedu. Bora Mikin je pružio otpor, ranivši pritom jednog agenta i hrabro poginuo 26. novembra 1942. Proglašen je za narodnog heroja 7. jula 1953.

Bora Mikin

SVETOZAR MARKOVIĆ TOZA (1913 - 1943)

Toza Marković je jedan od najznačajnijih inspiratora i propagandnih radnika Narodnooslobodilačkog pokreta u Vojvodini. Rođen je 13. jula 1913. u Tarašu, u siromašnoj porodici. Pohađao je gimnaziju u Petrovgradu, ali je zbog nedostatka sredstava prekinuo školovanje i otišao u Tuzlu, gde se zapošljava kao rudar u rudniku Kreka. Ubrzo, međutim, pluća su mu obolela, pa se vraća u Banat, tačnije u Stajicevo i ulazi u KPJ 1935. Ubrzo se ističe kao sindikalni vođa radnika i nadničara. Intenzivno sarađuje sa Zrenjaninom, a 1939. postaje sekretar Okružnog komiteta KPJ za severni Banat. Kao i većina istaknutih komunista toga doba, više puta je privoden i mučen. Od početka ustanka konstantno je u pokretu, često sa Zrenjaninom putuje od partiske ćelije do partiske ćelije spajajući svojim radom Banat i Bačku. Osniva i uređuje časopise "Istina" i "Slobodna Vojvodina". Mađarska policija otkrila je bazu u kojoj su se nalazili Marković i Branko Bajić i oni su pružili oružani otpor.

Toza je uhvaćen i dugo mučen pre nego što je obešen 9. februara 1943. Za narodnog heroja proglašen je 5. decembra 1944. Po njemu se zove više škola u Vojvodini.

Svetozar Marković Toza

ŽARKO TURINSKI ARSA (1913 - 1943)

Žarko Turinski bio je jedan od najistaknutijih učesnika NOB-a u Banatu. Organizovao je i predvodio partizanske jedinice i učestvovao u mnogim od najopasnijih akcija usmerenih protiv okupatora. Rođen je u Velikom Bečkereku 1913. Družio se sa Jovanom Trajkovićem, poznatim komunistom i predvodnikom omladine, preko koga se upoznao sa levičarskim idejama. Ulazi u KPJ 1936. i od tada se beskom-promisno posvećuje revolucionarnom radu. Mnogi sastanci SKOJ – a i komiteta KPJ održavani su na njegovom salašu i u njegovoј kući. Ustanak u Banatu podignut je upravo na njegovom salašu 23. juna 1941. Tokom leta u njegovoј kući formiran je Banatski štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. On je bio zamenik komandanta, a učestvovao je u mnogim akcijama protiv okupatora i bez straha predvodio borce. Želeo je da stane na put strahovitom teroru u Banatu i pokušao da izvrši atentat na Juraja Špileru. Žarko Turinski izvršio je samoubistvo 3. januara 1943, ne želeći da se preda živ. Po njemu se zove više ulica u Vojvodini.

Žarko Turinski Arsa

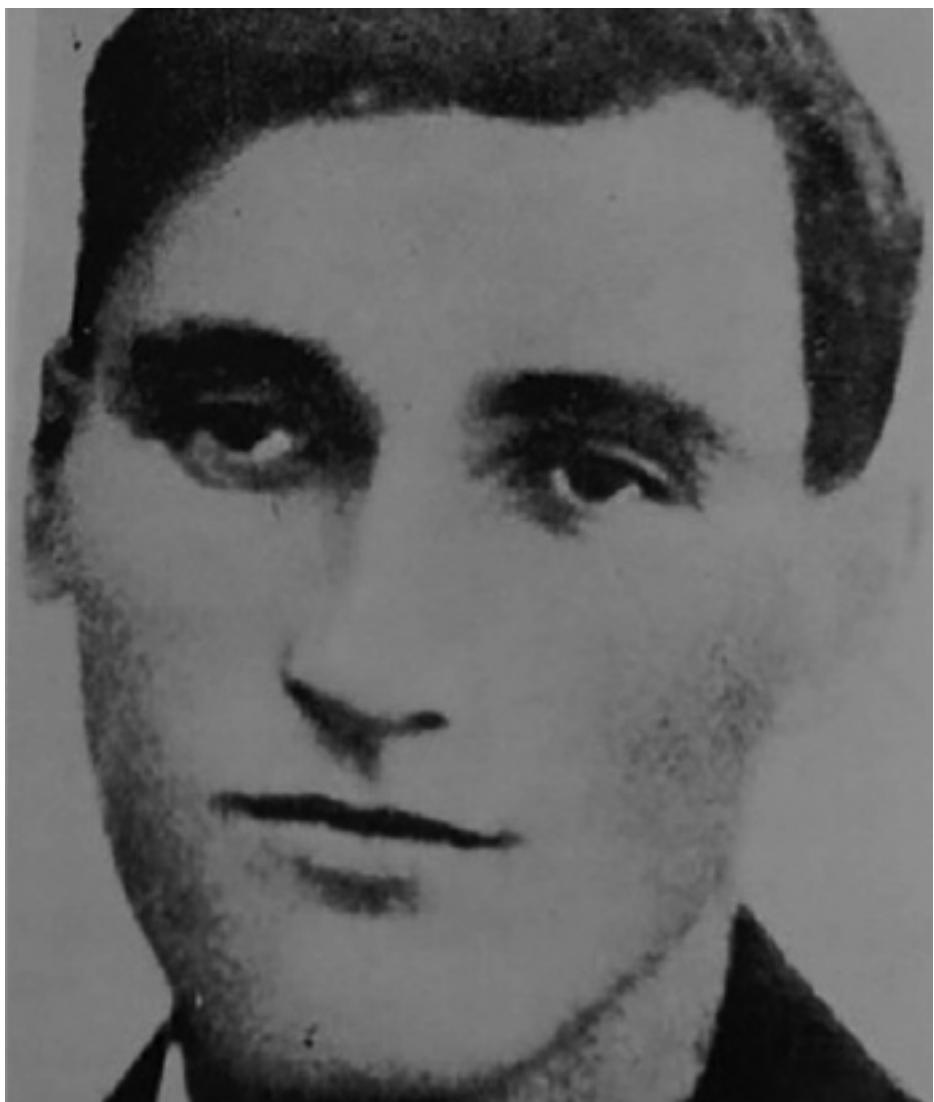
OBREN JANJUŠEVIĆ ARTEM (1923 - 1944)

Obren Janjušević bio je istaknuti mladi borac na području Banata. Sa svojim vršnjacima prošao je obuku u SKOJ-u i od početka bio posvećen Narodnooslobodilačkoj borbi. Prvo je obavljao manje važne dužnosti, pa služio kao kurir, da bi na kraju izrastao u jednog od najuspasnijih boraca u Banatu.

Rođen je 1923. u Ozriniću pokraj Nikшиća. Njegovi su bili siromašni, određeni su za kolonizaciju, pa dolaze u Banatsko Karađorđevo. Bio je od početka naklonjen SKOJ-u, a u partiju ulazi 1942. Tokom leta 1941. radi na prikupljanju oružja i ratnog materijala za borce, posle prelazi u kurire, a 1943. dobija i svoju kurirsku jedinicu. Naredne godine prelazi u diverzante i sa svojim saborcima izvodi mnoge akcije u Banatu.

Tokom 1944. predvodio je napade na vojнике, vozove i komunikacije bez imalo straha. Izvršio je samoubistvo da ne bi pao u ruke neprijatelju 23. jula 1944. Proglašen je za narodnog heroja 7. jula 1953.

Obren Janjušević Artem

NEDELJKO BARNIĆ ŽARKI (1922 - 1944)

82

Nedeljko Barnić Žarki je jedna od najistaknutijih ličnosti u završnom periodu rata u Banatu. Svojom dečinom, ali i svojom žrtvom, načinio je poslednji korak ka slobodi. Rođen je 13. septembra 1922. u Melencima, prijavio se u vojsku tokom aprilskog rata, oružje i materijal koje je tom prilikom skupio priložio je Narodnooslobodilačkom pokretu. Avgusta 1941. uhapšen je prvi put i zadržan kao talac. Čim je pušten, pridružio se Melećkom partizanskom odredu i stupio u borbu. Ranjen je krajem godine, pokušavajući da se probije u Srbiju, ali se od rane brzo oporavio. Tokom leta 1943. borio se sa borcima Severnobanatskog partizanskog odreda i sa njima septembra te godine prešao u Srem. Žarki se tamo obučio za diverzanta i učestvovao u mnogim akcijama.

Početkom aprila 1944. organizovao je novu diverzantsku četu pri Severnobanatskom odredu. Prilikom demontiranja mina ostao je bez ruke, ali se u kratkom roku vratio u četu, posvetivši se ovoga puta obaveštajnom radu. Zarobljen je nedaleko od Melenaca 3. septembra 1944. a u petrovogradskom zatvoru izdržao je desetodnevno mučenje. Juraj Špiler ga je posebno zamrzeo jer nije pokazivao strah od njega, niti bilo kakvo poštovanje prema okupatoru. Žarki je 13. septembra, na svoj dvadeset i drugi rođendan, pogubljen tako što je, na lični Špilerov zahtev, živ zakopan.

Nedeljko Barnić Žarki

REGISTAR IMENA

Adolf Hitler 9; 10; 11; 55;
Aleksandar Vučić 58;
Andrija Nićetin 15;
Aristotel, starogrčki filozof i naučnik 56;
Biserka Turinski 26;
Blagoje Nešković 25;
Bogoljub Dobrosavljev 20;
Bora Mikin 15; 24; 74; 75;
Boško Obradović 53;
Branko Bajić 26; 76;
Branko Petranović 55;
Dejan Bošnjak 28; 33;
Dejan Brankov 14;
Dejvid Hjum 49;
Dimitrije Ljotić 50; 59;
Dobrivoj Živkov Dobra 34;
Draža Mihailović 50;
Dušan Bošnjak 16;
Dušan Tapavički 26;
Dorđe Zličić 14;
Dordos Antoniu 38;
Dura Oličkov 20;
Dura Šerfezi 22; 23;
Emilija Kolar 62; 63;
Erik Hobsbaum 18; 42;
Ernst Renan 42;
Eshil Euripid 56;
Franc Rajt 11; 20; 25;
Francisko Frank 10; 41; 64;
Fric Fišer 44;
Fridrih Niče 43;
Georgij Žukov 39;

Gordana Tapavički 26;
Hari Elmer Berrns 38;
Hipnos, grčki bog sna 43;
Horhe Luis Borhes 43;
Ivan Vijoglavin 14;
Ivo Lola Ribar 25;
Janko Sep 11; 12; 29;
Josip Broz Tito 25; 45; 73;
Jovan Trajković 78;
Jovan Veselinov 27;
Jovanka Orleanka 56;
Jozef Vilhelm 28;
Juraj Špiler 11; 12; 18; 19; 22; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 34; 35; 55; 78; 83;
Karađorđe Petrović 51;
Kinegira, grčki vojnik 56;
Štajner, komesar 23;
Kosta Čavoški 52;
Kralj Aleksandar I Karađorđević 55;
Kralj Petar I Karađorđević 54;
Ljubomir Bošnjak Bata 33;
Marko Kolarov 62; 63;
Marko Rajić 28;
Matija Bećković 52;
Mihail Kutuzov 39;
Mihalj Servo 14; 21; 23; 33; 35; 70; 71;
Milan Nedić 50; 55;
Milan Stančić Uča 24; 34;
Milivoj Toškov 15;
Miloš Jovanović 15;

- Miša Radu** 23;
Mita Novakov 22; 23;
Napoleon Bonaparta 39;
Nedeljko Barnić Žarki 27; 28;
29; 34; 35; 82; 83;
Neša Demić 21;
Nikica Živanović 14;
Nikola Kalabić 50;
Obren Janjušević Artem 27; 28;
80; 81;
Olga Ubavić 24;
Oskar Davičo 56;
Petar Aldan 20;
Petar Bagration 39;
Petar Veliki 39;
Peter Polinger 35;
Platon, starogrčki filozof 56;
Toma Aleksić, sveštenik (pop) 35;
Primo Levi 44;
Proka Sredojev 14;
Radovan Trnić 13;
Ratomir Ranisavljević 20; 69;
Rudolf Purger 43;
Ruža Šulman 14; 15; 16; 31; 65;
Samuel Frank 16;
Sava Stančić 24;
Sava Vojnović Zeka 28; 34;
Slavko Munčan Sava 14; 20; 68;
69;
Slobodan Milošević 49; 52;
Slobodan Vučetić 28;
Sofija Sonja Marinković 14; 18;
66; 67;
Sofokle, starogrčki dramski pisac
56;
- Sokrat**, starogrčki filozof 56;
Stanimir Krčedinac 22;
Stevica Jovanović 14;
Stojan Aresenov 16; 64;
Strahinja Stefanović 25; 73;
Svetozar Marković Toza 14; 25;
26; 76; 77;
Šandor Frank 16;
Tiberije Aldan 16; 64;
Toša Jovanović 25;
Valter Benjamin 42;
Vasa Roknić 25;
Vasilije Krestić 52;
Velimir Stojin 22;
Vida, sestra Sofije Sonje Marin-
ković 67;
Viktor Tomić 18;
Vili Brant 44;
Vladimir Dedijer 45;
Vladimir Kolarov Koča 14; 15;
16; 17; 35; 62; 64;
Zoran Nićetin 15;
Zorka Roknić 25;
Žarko Turinski Arsa 14; 21; 25;
26; 78; 79;
Žarko Zrenjanin Uča 13; 14; 25;
35; 51; 54; 55; 57; 59; 68; 70;
72; 73; 76;

GEOGRAFSKI POJMOVI

- Aleksandrovo** 14; 24;
Alibunar 12;
Amerika 9;
Aradac 16; 24;
Arsin salaš 14;
Australija 9;
Bačka 27; 76;
Bagljaš 18; 67;
Balkan 40;
Banat 9; 10; 11; 13; 14; 15; 19; 20; 21; 22; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 33; 38; 67; 68; 70; 72; 73; 74; 76; 78; 80; 82;
Banatsko Aranđelovo 20; 22;
Banatsko Karadorđevo 28; 80;
Banatsko Novo Selo 12;
Banjica 71;
Banjički logor 22;
Bašaid 17;
Begej 30; 55;
Bela Crkva 68; 72;
Beograd 13; 18; 22; 25; 53; 55; 62; 67; 68;
Berlinski zid 40;
Bihać 73;
Bosna 9; 46; 73;
Bošnjakov salaš 17; 19; 33; 63; 64;
Brisel 58;
Buenos Ajres 29;
Crna Gora 9; 46;
Deliblatska peščara 24;
Dragutinovo 22;
EU 46;
Evropa 9; 29; 34; 39; 55;
Evropska Unija 39;
Francuska 56;
Fruška Gora 9; 13; 21; 22; 44;
Gaj 24;
Grčka 56;
Had 43;
Hercegovina 46;
Hrvatska 9; 10; 13; 45; 46;
Izbište 72;
Jugoslavija 9; 10; 18; 29; 40; 42; 43; 44; 45; 62; 63; 67; 71; 74;
Karađorđev park 31;
Karađorđevo 24;
Kasarna u Futoškoj 26;
Kikinda 13; 16; 19; 20; 22;
Kruščica 68;
Kuća Tapavičkih 26;
Kumane 12; 13; 14; 16; 20; 24; 27; 28; 34;
Lepoglava 72;
Lukićevo 27;
Mađarska 10;
Makedonija 46;
Martinica 27;
Melenci 12; 14; 16; 17; 20; 24; 33; 34; 62; 74; 75; 82; 83;
Mitrovačka kaznionica 21;
Mokrin 20; 22;
Moskva 22;
Mužlja 15;
Nemačka 10; 38; 39; 42; 44; 55;

- Nikšić** 80;
Novi Kneževac 19; 63;
Novi Sad 13; 26; 63; 67; 70;
Novo Miloševo 22;
Orlovat 27;
Ozrinić 80;
Padej 20;
Pančevo 13; 18; 19; 62; 67; 72;
Pariz 66;
Pavliš 25; 56; 73;
Petrovgrad 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 27; 52; 53; 54; 55; 58; 62; 63; 67; 70; 71; 73; 76;
Požega 66;
Raonik 14;
Reka Leta 43;
Rudnik Kreka 76;
Ruma 18;
Rumunija 10; 15; 27; 75;
Rusija 39; 40; 74;
Samoš 24;
Sanad 19;
Sarajevo 62;
Segedin 72;
SFRJ 46;
Slovenija 46;
Smederevo 11;
Sombor 66; 72;
Spomenik Pobeda 44;
Spomenik Sloboda 44;
Srbija 16; 45; 46; 49; 50; 51; 53; 55; 56; 73; 82;
Srem 22; 26; 27; 82;
Sremska Mitrovica 68; 70; 72;
Srpska Crnja 75;
SSSR 10; 12; 15; 20; 22; 39; 44; 45;
Stajnićevo 15; 76;
Stara Pazova 66;
Striježevica 66;
Subotica 24;
Surduk 66;
Španija 42; 67;
Taraš 28; 33; 34; 35; 76;
Tisa 13; 27; 29; 35;
Topovske šupe 33;
Tuzla 76;
Užice 62;
Velika Britanija 38;
Veliki Bečkerek 11; 52; 55; 62; 64; 70; 78;
Vojlovica 19;
Vojvodina 9; 18; 25; 26; 27; 29; 30; 44; 66; 67; 70; 71; 72; 73; 76; 77; 78;
Vršac 13; 20; 25; 68; 72; 73;
Zagajica 24;
Zagreb 67;
Zemun 66;
Zrenjanin 11; 18; 29; 31; 33; 35; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 63; 64; 73;
Zrenjaninski logor 30;
Žitni trg 21; 71;

СИР - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(497.113 Banat)"1941/1944"
329.15(497.113 Banat)"1941/1944"

ПОПОВИЋ, Андрија

Antifašistička borba u Banatu : 1941-1944 / Andrija Popović. -
Zrenjanin : Zrenjaninski socijalni forum, 2019 (Beograd : 3D+).
- 83 str. : ilustr. ; 21 cm

Tiraž 500. - Registar.

ISBN 978-86-900471-1-6

а) Народноослободилачка борба - Банат - 1941-1944 б)
Антифашизам - Банат - 1941-1944
COBISS.SR-ID 328817671

ANTIFAŠISTIČKA BORBA U BANATU 1941 - 1944.

...Period fašističke okupacije trajao je od 1941. do 1944. Tokom ovog razdoblja, bili su sa jedne strane prisutni konstantna brutalnost i nečoveštvo, a sa druge junaštvo i neprekidno žrtvovanje. Svojim prkosnim stavom, naš kraj je pokazao da ga nije moguće podvrgnuti kontroli kao i da narode koji ovde žive nije moguće porobiti. Tako je Banat izdržao jedan od najužasnijih perioda u svojoj istoriji iz koga je izašao sa najstrašnjim ožiljcima koje jedan region može zadobiti. Premda je ostao bez značajnog dela stanovništva, premda je razoren i opustošen, Banat je zahvaljujući antifašističkoj borbi iz Drugog svetskog rata izašao veći i snažniji, sa nasleđem kakvim se mogu pohvaliti tek retke zemlje i teritorije. Upravo zato, opstanak tog nasleđa znači i opstanak Banata i Vojvodine onakvih kakve ih znamo – slobodnih, prkosnih i izgrađenih na čvrstom temelju antifašizma.